

บทบรรณาธิการ

วัฒนธรรมทางการเมือง

ความนำ

หากพิจารณาในประเทศต่าง ๆ ที่มีระบบการเมืองการปกครองที่คล้ายคลึงกัน เช่น กรณีประเทศที่ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยด้วยกันนั้น จะเห็นว่าการนำระบอบดังกล่าวไปใช้ในบางประเทศ จะเห็นว่าไม่ว่าจะเป็นกระบวนการทางการเมืองและสถาบันทางการเมือง อาทิ การเลือกตั้งระบบพรรคการเมืองและรัฐสภาจะมีความสอดคล้อง มีระบบระเบียบตามหลักประชาธิปไตย และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและมีเสถียรภาพยิ่ง ดังกรณีของอังกฤษ สหรัฐอเมริกา เป็นต้น แต่ในบางประเทศนั้นถึงแม้จะยึดถือตามหลักประชาธิปไตยและดำเนินการตามกระบวนการประชาธิปไตยทุกประการ แต่ก็ไม่สามารถพัฒนาประเทศของตนไปสู่ระบบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ได้

สำหรับประเทศของเรานั้น ถึงแม้จะได้ชื่อว่า เป็นประเทศที่ปกครองในระบอบประชาธิปไตยเป็นเวลานานถึง 50 กว่าปีแล้ว แต่ก็ไม่อาจกล่าวได้ว่า ประเทศไทยเป็นประเทศที่เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ หากแต่เมื่อพิจารณากันอย่างถี่ถ้วนแล้ว การพัฒนาประชาธิปไตยยังเป็นไปได้ช้าและมีอุปสรรคมากมาย ดังนั้น สิ่งที่น่าจะนำมาพิจารณาก็คือ ทำไมประเทศที่ปกครองระบอบประชาธิปไตยเหมือนกัน แต่กระบวนการทางการเมือง ตลอดจนความมีเสถียรภาพทางการเมืองตามหลักการของประชาธิปไตยจึงแตกต่างกัน คำตอบที่นักรัฐศาสตร์ในสมัยปัจจุบันนำมาอธิบายแตกต่างทางการเมืองดังกล่าว คือ การมี “วัฒนธรรมทางการเมือง” ที่แตกต่างกันนั่นเอง

ความหมายของวัฒนธรรมทางการเมือง

คำว่า “วัฒนธรรม” (culture) นั้น Talyer¹ ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นผลรวมที่สลับซับซ้อน ซึ่งประกอบด้วยความรู้ ความเชื่อ ทักษะ คติ ศิลปะ ชนบประเพณี กฎระเบียบต่าง ๆ รวมกระทั่งถึงความสามารถและลักษณะนิสัยของบุคคล ซึ่งได้รับมาในฐานะที่เป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคม ซึ่งลักษณะดังกล่าวจะได้รับการปลูกฝัง และถ่ายทอดมาจากคนรุ่นก่อน ๆ และ

กลายเป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิตของคนเรา นอกจากนี้ Bowen² ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นเรื่องของแบบกระสวน (pattern) หรือความคล้ายคลึงกันของพฤติกรรม ซึ่งคนทุกคนในสังคมนั้น จะยึดถือกันในทุกลักษณะของวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และอื่น ๆ จากความหมายดังกล่าวแสดงว่า วัฒนธรรมนั้นจะเป็นสิ่งที่คนในสังคมได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ สิ่งเหล่านั้น จะเป็นสิ่งที่กำหนดแบบแผนในการดำเนินชีวิตของคนในสังคมนั้น ๆ ซึ่งจะทำให้คนในสังคมเดียวกันมีแบบแผน ความเชื่อ ทศนคติ ตลอดจนขนบธรรมเนียม คล้ายคลึงกัน และมีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างจากสังคมอื่น ๆ ฉะนั้น เราจะเห็นว่า พฤติกรรมของคนไทยนั้นจะมีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างจากคนอเมริกา ทั้งนี้ เพราะอิทธิพลของวัฒนธรรมที่แตกต่างกันนั่นเอง นอกจากนี้ภายในสังคมไทยก็มีความแตกต่างกันไปบ้าง เช่น คนในภาคกลาง อาจจะแตกต่างจากคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในด้านการดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่ และภาษา เป็นต้น หรือแม้แต่คนในภาคเดียวกันก็อาจมีพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตแตกต่างกันได้ ทั้งนี้ เพราะอิทธิพลของวัฒนธรรมย่อย (subculture) นั้นเอง

ส่วน “วัฒนธรรมทางการเมือง” นั้น Gabriel A. Almond และ Sidney Verba³ ได้พิจารณาวัฒนธรรมทางการเมืองในทิศทางของความเห็นทางการเมือง (political orientation) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีทัศนคติต่อระบอบการเมือง และบทบาทของตนเองที่มีต่อระบอบการเมืองนั้น ๆ ว่า ตนควรจะมียุทธศาสตร์อย่างไรบ้างเพื่อช่วยสนับสนุนระบอบการเมืองภายในสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ นอกจากนี้ Lucian W. Pye⁴ ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมทางการเมืองไว้ว่าเป็นชุดของทัศนคติความเชื่อและอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งจะให้ระเบียบแบบแผนทางการเมือง และส่งผลต่อพฤติกรรมทางการเมืองในระบอบการเมืองนั้น ๆ และ Gabriel A. Almond และ G. Bingham Powell⁵ ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมทางการเมืองเป็นแบบกระสวน (pattern) ของทัศนคติและทิศทางของความคิด (orientation) ทั้งหลายของแต่ละคนที่มีต่อการเมือง เป็นสิ่งที่สมาชิกในสังคมนั้น ๆ มีอยู่ร่วมกัน Dahl⁶ ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมทางการเมืองเป็นปัจจัยในการอธิบายแบบแผนต่าง ๆ อันแตกต่างกันของความขัดแย้งทางการเมือง วัฒนธรรมทางการเมือง ลักษณะเด่น ๆ ได้แก่ ความรู้สึก หรือการยอมรับกลมกลืนของการแก้ปัญหา และการที่มีกิจกรรมร่วมกัน และความรู้สึกหรือการยอมรับที่มิต่อระบอบการเมือง และที่มีต่อบุคคลอื่น ส่วน Yinger⁷ ได้ให้ความหมายไว้ว่า วัฒนธรรมทางการเมืองเป็นทัศนคติ และการยอมรับที่แต่ละคนได้รับจากระบบการเมืองนั้น ๆ ซึ่งประกอบด้วย ความรู้สึกนิยมชมชอบและไม่นิยมชมชอบต่อระบอบการเมืองและการประเมินค่าต่อเหตุการณ์ทางการเมือง และ Mannheim⁸ ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมทางการเมืองเป็นแบบแผนของความเชื่อ และทัศนคติร่วมกันที่เกี่ยวกับเป้าหมายอันเดียวกัน ซึ่งปรากฏขึ้นในระบอบการเมืองนั้น ๆ โดยมีผลประโยชน์ร่วมกันเป็นพื้นฐาน และมีการประเมินค่าเหมือนกันภายใต้ประสบการณ์ทางการเมืองอย่างเดียวกัน สำหรับ

อนุสรณ์ ลีम्मณี⁹ ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมทางการเมือง คือ แบบกระสวนหรือชุดของทัศนคติที่ศทางของความคิดความเชื่อและค่านิยมของแต่ละคนที่มีต่อการเมือง ซึ่งประกอบด้วยระบบการเมือง ผู้แสดงบทบาททางการเมือง กระบวนการทางการเมืองและส่วนอื่น ๆ ของระบบการเมือง แบบกระสวนดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่สมาชิกของระบบการเมืองส่วนใหญ่มีอยู่ร่วมกัน

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น แสดงว่า วัฒนธรรมทางการเมืองนั้นจะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมทางการเมืองที่สำคัญ โดยจะเป็นแนวปฏิบัติของบุคคลต่อกิจกรรมทางการเมืองทั้งปวงนั่นเอง ดังนั้น การศึกษาลักษณะทางวัฒนธรรมทางการเมืองจะช่วยให้สามารถเข้าใจปรากฏการณ์ทางการเมืองที่เกิดได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ในเรื่องของวัฒนธรรมทางการเมืองที่มีผลต่อพฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลในส่วนที่เกี่ยวข้องกับระบบทางการเมืองนั้น ได้มีนักรัฐศาสตร์ได้กล่าวไว้ ซึ่งน่าจะนำมาพิจารณาดังต่อไปนี้¹⁰

1. วัฒนธรรมทางการเมืองจะเป็นตัวกำหนดวิธีการของบุคคลแต่ละคนที่จะตอบโต้ต่อเหตุการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้น ยกตัวอย่างเช่น เมื่อมีการปฏิวัติเกิดขึ้นคนไทยอาจจะตอบโต้ในลักษณะของการวิพากษ์วิจารณ์ขณะที่คนชาติอื่น ๆ อาจจะรวมกันต่อต้านหรือสนับสนุนโดยตรง เป็นต้น

2. วัฒนธรรมทางการเมือง จะเป็นตัวกำหนดเป้าหมายของการแสดงพฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลว่าจะเข้าไปในลักษณะอย่างไร

3. วัฒนธรรมทางการเมือง จะเป็นปทัสฐานที่กำหนดวิธีการที่ใช้เพื่อบรรลุเป้าหมายและความรู้สึกผูกพันต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด ตัวอย่างเช่น ถ้าต้องการเปลี่ยนคณะรัฐบาลในบางประเทศอาจใช้วิธีการยุบสภาแต่ในบางประเทศอาจใช้ การปฏิวัติ รัฐประหาร เพื่อการดังกล่าว เป็นต้น

4. วัฒนธรรมทางการเมือง จะช่วยกำหนดวิธีการที่คนแต่ละคนเข้าไปเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตทางการเมือง ตัวอย่างเช่น ในบางประเทศการเข้าไปมีส่วนร่วมในคณะรัฐบาล จะมาจากการเลือกตั้ง แต่ในบางประเทศอาจใช้วิธีการแต่งตั้ง ทั้งนี้ ย่อมขึ้นอยู่กับการมีวัฒนธรรมทางการเมือง เป็นแบบประชาธิปไตยหรือเผด็จการนั่นเอง

5. วัฒนธรรมทางการเมือง จะช่วยกำหนดว่าในการเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ควรจะติดต่อกับใครและในเรื่องนั้นใครมีอิทธิพลเหนือใคร นั่นคือจะช่วยกำหนดตำแหน่งที่มีอิทธิพลและมีอำนาจทางการเมืองนั่นเอง

6. วัฒนธรรมทางการเมือง จะช่วยกำหนดเนื้อหาของการติดต่อทางการเมืองและผลของการติดต่อนั้น นั่นคือจะชี้แนะว่า ถ้าต้องการจะติดต่อในเรื่องการเมืองควรพูดถึงเรื่องอะไร และผลของการพูดเช่นนี้จะเป็นอย่างไ

7. วัฒนธรรมทางการเมือง จะกำหนดวิธีที่สถาบันทางการเมืองทั้งหลายจะต้องปฏิบัติ ซึ่งจะเห็นได้ว่าสถาบันทางการเมืองบางอย่างที่มีโครงสร้างเหมือนกัน เช่น พรรคการเมือง รัฐสภา

เป็นต้น แต่เมื่อนำไปใช้ในสังคมที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแตกต่างกัน การปฏิบัติหน้าที่ของสถาบันเหล่านั้นจะแตกต่างกันไปด้วย บางสังคมอาจจะประสบความสำเร็จ บางแห่งอาจจะประสบความสำเร็จล้มเหลว เป็นต้น

ด้วยความสำคัญของวัฒนธรรมทางการเมืองดังกล่าว จึงได้นำเอาวัฒนธรรมทางการเมืองของคนไทยมาพิจารณาในที่นี้ เพื่อจะได้นำเอาไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นการเข้าร่วมในกิจกรรมทางการเมือง การให้ความช่วยเหลือในกิจกรรมทางการเมืองตลอดจนการตื่นตัวทางการเมืองและความสำนึกในบทบาทหน้าที่ของคนไทยว่าสอดคล้องกับระบบการปกครองหรือไม่

ด้วยเหตุที่วัฒนธรรมทางการเมืองมีความใกล้ชิดกับทัศนคติทางการเมือง โดยทัศนคติทางการเมืองเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทางการเมือง จึงได้มีผู้ศึกษาทัศนคติทางการเมืองไว้มากมายเช่นกัน จึงจะขอกกล่าวถึงทัศนคติพอสังเขป ดังนี้

ทัศนคติทางการเมืองของคนไทย

คำว่า ทัศนคติ (attitude) ซึ่งนักวิชาการอาจใช้คำว่า ความคิดเห็น เจตนาคติหรือเจตคติ เป็นต้น ซึ่งก็มีความหมายเช่นเดียวกันกับ ทัศนคตินั้นเอง ได้มีผู้ให้ความหมายของทัศนคติไว้หลายแนวความคิดด้วยกันเช่น Gordon W. Allport¹¹ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ทัศนคติหมายถึงสภาวะความพร้อมทางจิตใจ ซึ่งเกิดขึ้นจากประสบการณ์ ซึ่งสภาวะความพร้อมดังกล่าวจะเป็นแรงกำหนดทิศทาง ปฏิกริยาของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง นอกจากนี้ Milton Rokeach¹² ได้กล่าวว่า ทัศนคติ เป็นการผสมผสานหรือการจัดระเบียบของความเชื่อที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง ผลรวมของความเชื่อดังกล่าวจะเป็นตัวกำหนดแนวโน้มของบุคคลในการที่จะมีปฏิกริยาตอบสนองในลักษณะที่ชอบหรือไม่ชอบ ส่วนเจสสิว บุรีภักดี¹³ ได้กล่าวว่า ทัศนคติ เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของพฤติกรรมของบุคคล ที่ผูกพันอยู่กับพฤติกรรมอย่างอื่น ๆ ทัศนคติของบุคคลมีผลทำให้เกิดการปฏิบัติตามมา

จากความหมายดังกล่าว พอสรุปได้ว่า ทัศนคติ เป็นความเชื่อถือของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นผลมาจากประสบการณ์ และความเชื่อถือดังกล่าวจะเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการปฏิบัติตามความเชื่อดังกล่าว ฉะนั้น ทัศนคติทางการเมือง จึงหมายถึง ความเชื่อทางการเมืองของบุคคลอันมีผลมาจากประสบการณ์ที่ตนเคยได้รับมา ซึ่งความเชื่อดังกล่าวจะส่งผลให้เกิดการปฏิบัติตามความเชื่อนั้น ๆ เช่น การที่บุคคลมีความเชื่อเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยว่าเป็นการปกครองที่ดีที่สุด ซึ่งการที่เกิดความเชื่อดังกล่าว ย่อมมีผลมาจากการที่บุคคลนี้ได้รับประสบการณ์ เช่น การอบรมสั่งสอน หรือได้รู้ได้เห็น ว่า ถึงข้อดีของระบอบการปกครองดังกล่าว ซึ่งความเชื่อนี้จะส่งผลต่อการปฏิบัติตามมาเช่นมีความยินดีที่จะเข้าร่วมในการปกครอง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ทักษะนั้น ยังไม่ใช่พฤติกรรม หากเป็นเพียงสิ่งที่ช่วยกำหนดพฤติกรรมของบุคคลเท่านั้น แต่ก็ได้หมายความว่า การทราบทัศนคติของบุคคลแล้วจะทำให้ทราบพฤติกรรมของบุคคลได้ ทั้งนี้เพราะพฤติกรรมนั้นนอกจากจะขึ้นอยู่กับทัศนคติแล้วยังขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่นๆ อีก เช่น สถานการณ์หรือสภาพแวดล้อม ซึ่งปัจจัยดังกล่าวมักจะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แต่ถึงอย่างไรการศึกษาทัศนคติ ก็เป็นวิธีที่ดีที่สุดที่จะทำให้เข้าใจพฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลได้ ทั้งนี้ เพราะทัศนคตินั้นมีคุณสมบัติสามประการ คือ **ประการแรก** ทัศนคติมีความคงทน (enduring) และเปลี่ยนแปลงได้ยาก **ประการที่สอง** ทัศนคติมีลักษณะเด่นอยู่ในการแสดงออกว่าชอบหรือไม่ชอบต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และสามารถวัดปริมาณความรู้สึกดังกล่าวได้ด้วย **ประการที่สาม** ทัศนคติสามารถชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลได้¹⁴ ฉะนั้น การศึกษาทัศนคติทางการเมืองของคนไทยจะทำให้เราทราบแนวโน้มของพฤติกรรมทางการเมืองของคนไทย ตลอดจนทิศทางการเมืองของคนไทยว่าจะเป็นไปในรูปแบบใด ตัวอย่างเช่น ถ้าสอบถามทัศนคติของคนไทยแล้วพบว่า ส่วนใหญ่มีทัศนคติที่ดีต่อระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ก็จะทำให้ทราบได้ว่า คนไทยมีแนวโน้มที่จะเข้าร่วมในทางการเมืองมากขึ้น และเป็นที่เชื่อได้ว่าการปกครองระบอบดังกล่าวของไทย จะยั่งยืนและพัฒนาไปได้ เป็นต้น

ด้วยความสำคัญของทัศนคติทางการเมืองดังกล่าว จึงได้มีผู้ศึกษาทัศนคติทางการเมืองของคนไทยอย่างกว้างขวาง โดยมุ่งไปที่ประชาชนในกลุ่มต่างๆ ว่าประชาชนในกลุ่มต่างๆ ที่มีลักษณะทางภูมิหลังและสภาพแวดล้อมต่างกันนั้น จะมีทัศนคติทางการเมืองแตกต่างกันหรือไม่ และด้วยเหตุที่ทัศนคติทางการเมืองเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทางการเมือง จึงจะขอกกล่าวถึงวัฒนธรรมทางการเมืองของคนไทย โดยมุ่งไปยังกลุ่มต่างๆ ดังนี้

1) **นิสิต-นักศึกษา** เป็นกลุ่มหนึ่งที่มีผู้ให้ความสนใจศึกษา ทั้งนี้ โดยถือว่ากลุ่มดังกล่าวนับเป็นพวกที่มีความสำคัญต่อการปกครอง ในฐานะที่เป็นผู้ที่มีบทบาทและเป็นพลังที่สำคัญทางการเมืองและในฐานะที่จะเป็นชนชั้นนำของประเทศ ตลอดจนจะเป็นผู้มีบทบาทในการบริหารประเทศในระยะต่อไป ถ้าได้ทราบว่ากลุ่มดังกล่าวมีทัศนคติอย่างไรก็จะผลักดันให้เขาเหล่านั้นมีพฤติกรรมทางการเมืองซึ่งจะมีความสำคัญต่อความเป็นอยู่ ตลอดจนความมั่นคงของระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยของคนไทยอย่างมาก

ในปี พ.ศ. 2510 สุจิต บุษบงการ¹⁵ ได้ศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมทางการเมืองของนิสิตนักศึกษา 3 กลุ่ม คือ นิสิตที่เรียนทางรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ นิสิตที่เรียนทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และนิสิตที่เรียนทางวิทยาศาสตร์ และเทคนิคการวิจัยนี้ใช้นิสิตนักศึกษาปีสุดท้ายของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จำนวน 372 คน เป็นประชากรกลุ่มตัวอย่าง ผลการวิจัยพบว่า นิสิตนักศึกษามีความสนใจในการเมืองพอสมควร

โดยเฉพาะนิสิตนักศึกษาในกลุ่มแรก ผู้ที่เรียนทางรัฐศาสตร์ และนิติศาสตร์ มีความสนใจในการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองมากกว่านิสิตอีกสองพวก และยังพบว่าอิทธิพลจากกระบวนการอบรมกล่อมเกล้าในทางครอบครัวและจากสภาพของสังคมไทยโดยทั่วไป มีส่วนในการกำหนดทัศนคติและค่านิยมของนิสิตนักศึกษาอยู่มาก แม้จะได้ศึกษาในสถาบันชั้นสูง 3 ปีแล้วก็ตาม นักศึกษาก็ยังมีทัศนคติ ค่านิยม และบุคลิกภาพแบบเผด็จการ ทั้งนี้ เนื่องจาก ระบบ ลักษณะวิธีการศึกษา และสภาพสังคมในมหาวิทยาลัยมีอิทธิพลอยู่มาก ยิ่งกว่านั้น ผู้วิจัย ได้อธิบายว่าโดยทั่วไปการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยมีลักษณะไม่แตกต่างไปจากแหล่งผลิตนักวิชาชีพชั้นสูง การขาดอิสระเสรีในทางวิชาการ รวมทั้งการที่มหาวิทยาลัยถูกครอบงำโดยระบบราชการ คือเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการ สิ่งเหล่านี้ยังคงมีอิทธิพลต่อทัศนคติของนิสิตนักศึกษาส่วนใหญ่ที่ไม่สนใจการเมือง ผลการวิจัยดังกล่าวพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. นิสิตนักศึกษาไทย เป็นผู้ที่มีความรู้และสนใจทางการเมืองพอสมควร โดยยอมรับว่ารัฐบาลมีความสำคัญและอิทธิพลต่อคน
2. ความสนใจทางการเมืองนั้น ยังไม่ถึงระดับที่จะทำให้นักศึกษาเหล่านั้นเป็นตัวนำของการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และส่วนใหญ่ไม่หวังจะดำรงตำแหน่งทางการเมืองในอนาคต
3. นิสิตนักศึกษาไทย มีความไม่พอใจกับสถานการณ์บางอย่าง และสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่ในระบบการเมือง
4. วัฒนธรรมทางการเมืองของนิสิตนักศึกษา มีลักษณะของการขัดกันระหว่างบุคลิกภาพแบบประชาธิปไตย และแบบเผด็จการ

จากผลการวิจัยดังกล่าว แสดงว่า สาขาวิชาที่เรียนมีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมทางการเมือง โดยนิสิตที่เรียนในสาขาวิชารัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ จะมีความต้องการที่จะเข้าร่วมทางการเมืองมากกว่านิสิตสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และนอกจากนั้นบทบาทของครอบครัวสภาพแวดล้อมทางสังคมและสถาบันศึกษามีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อวัฒนธรรมทางการเมืองของนิสิตนักศึกษา

ส่วนการวิจัยของ ทินพันธุ์ นาคะตะ¹⁶ ได้ศึกษาเรื่อง The Problems of Democracy in Thailand: A Study of Political Culture and Socialization of College Students โดยศึกษานิสิตนักศึกษาคณะรัฐศาสตร์และคณะวิทยาศาสตร์ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และนักศึกษา คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รวมทั้งนักเรียนนายทหารทั้ง ทหารบก ทหารเรือ และทหารอากาศ ผลการศึกษาวิจัยได้พบว่า นิสิตนักศึกษาไทยส่วนใหญ่มีทัศนคติแบบประชาธิปไตยค่อนข้างสูง กล่าวคือมีนักศึกษาถึงร้อยละ 64.17 ที่มีคะแนนอยู่ในระดับสูงสุด ดังตารางต่อไปนี้

ตารางแสดง ระดับทัศนคติแบบประชาธิปไตยของนิสิตนักศึกษา

ต่ำ	ร้อยละของนักศึกษา				สูง	รวม
10-17	17-25	26-34	35-42	43-50		
0-11	1.82	33.93	54.45	9.73		100%
จ 1	จ 17	จ 321	จ 515	จ 92		จ 946

(จ = จำนวนนักศึกษา)

Source: Thinapan Nakata, p.120.

ทั้งนี้ ทินพันธุ์ ได้ให้เหตุผลว่า เนื่องจากการศึกษาเป็นสิ่งที่ทำให้นักศึกษามีทัศนคติแบบประชาธิปไตยแตกต่างไปจากมวลชน คือ การศึกษามีส่วนสำคัญที่ทำให้นักศึกษามีแนวความคิดและทัศนคติแบบตะวันตก อย่างไรก็ตาม ทินพันธุ์ ก็ได้ชี้ให้เห็นว่า อิทธิพลของทัศนคติแบบดั้งเดิมตามจารีตประเพณี ก็มีอิทธิพลต่อทัศนคติของนักศึกษาอยู่มาก ทำให้นักศึกษาของไทยส่วนใหญ่มีทัศนคติแบบเผด็จการค่อนข้างสูง ดังตารางต่อไปนี้

ตารางแสดง ระดับทัศนคติแบบเผด็จการของนิสิตนักศึกษา

ต่ำ	ร้อยละของนักศึกษา					สูง	รวม
	20-35	36-51	52-63	64-84	85-100		
	0.63	4.02	46.51	45.14	3.70		100%
	จ 6	จ 37	จ 40	จ 427	จ 35		จ 946

(จ = จำนวนนักศึกษา)

Source: Thinapan Nakata, p.139.

ในส่วนที่เกี่ยวกับความสำนึกในหน้าที่พลเมือง ทินพันธุ์ ได้พบว่า ระดับของการมีความสำนึกในหน้าที่พลเมืองของนิสิตนักศึกษาไทย มีลักษณะค่อนข้างสูง กล่าวคือ ร้อยละ 33.62 ของนักศึกษามีคะแนนในระดับกลาง และร้อยละ 62.15 มีคะแนนรวมในระดับสูง ดังตารางต่อไปนี้

ตารางแสดง ระดับของความสำนึกในหน้าที่พลเมืองของนิสิตนักศึกษา

ร้อยละของนักศึกษา							
ต่ำ	9-15	16-22	23-31	32-38	39-45	สูง	รวม
	0.63	3.59	33.63	49.89	12.26		100%
	จ 6	จ 34	จ 318	จ 472	จ 116		จ 946

(จ = จำนวนนักศึกษา)

Source: Thinapan Nakata, p.132.

จากการวิจัยดังกล่าวแสดงว่า นิสิตนักศึกษาของไทยนั้นมีวัฒนธรรมทางการเมืองค่อนข้างขัดแย้งกัน กล่าวคือ มีทัศนคติแบบประชาธิปไตยสูง ขณะเดียวกันก็มีทัศนคติแบบเผด็จการค่อนข้างสูงด้วย

ส่วนการศึกษาทัศนคติทางการเมืองของนิสิตนักศึกษาไทย ของ ไกรวุธ จิรบุดร¹⁷ โดยมุ่งค้นหาว่านิสิตนักศึกษาไทย โดยส่วนรวมมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่เอื้ออำนวยต่อการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งได้แก่ การมีทัศนคติทางการเมืองแบบประชาธิปไตย ความสำนึกในหน้าที่ของพลเมืองและความเชื่อมั่นในตัวเอง ความกระตือรือร้นสนใจเข้าร่วมในกิจกรรมทางการเมืองและการปกครอง และมีทัศนคติทางการเมืองที่ไม่เป็นแบบเผด็จการหรือไม่อย่างไร นอกจากนี้ยังได้นำปัจจัยทางด้านเพศ ระดับการศึกษา และสาขาวิชาที่เรียนว่ามีความสัมพันธ์อย่างไรบ้างกับวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย การศึกษาครั้งนี้ใช้กลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้น 515 คน

ผลจากการวิจัยได้พบว่า นิสิตนักศึกษาไทยโดยทั่วไป ส่วนใหญ่มีทัศนคติทางการเมืองเป็นแบบประชาธิปไตย มีความสำนึกในหน้าที่พลเมืองและความเชื่อมั่นในตัวเอง มีความกระตือรือร้นสนใจเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองและการปกครอง และมีทัศนคติทางการเมืองเป็นแบบเผด็จการในระดับต่ำ หรือไม่เป็นแบบเผด็จการ นิสิตนักศึกษาชายส่วนใหญ่มีทัศนคติทางการเมืองเป็นแบบประชาธิปไตย มีความสำนึกในหน้าที่พลเมืองและความเชื่อมั่นในตัวเอง มีความกระตือรือร้นสนใจเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองและการปกครองมากกว่านักศึกษาหญิง และมีทัศนคติทางการเมืองเป็นแบบเผด็จการน้อยกว่านิสิตนักศึกษาหญิง และนิสิตนักศึกษายังมีระดับการศึกษาสูงขึ้นส่วนใหญ่จะยิ่งมีความสำนึกในหน้าที่พลเมืองและความเชื่อมั่นในตัวเองกับมีความกระตือรือร้นสนใจเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองและการปกครองเพิ่มมากขึ้น แต่จะมีทัศนคติทางการเมืองเป็นแบบประชาธิปไตย และทัศนคติทางการเมืองแบบเผด็จการลดลง และในสาขาวิชาสังคมศาสตร์ นิสิตนักศึกษาส่วนใหญ่มี

ทัศนคติทางการเมืองเป็นแบบประชาธิปไตย มีความสำนึกในหน้าที่พลเมืองและความเชื่อมั่นในตัวเอง และมีความกระตือรือร้นสนใจเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองและการปกครองมากกว่านิสิตนักศึกษาในสาขาวิทยาศาสตร์ กับมีทัศนคติทางการเมืองเป็นแบบเผด็จการน้อยกว่านิสิตนักศึกษาในสาขาวิทยาศาสตร์

นอกจากนี้ จากการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างทัศนคติของนิสิตนักศึกษาในการวิจัยครั้งนี้กับทัศนคติของนิสิตนักศึกษาที่ ทินพันธุ์ นาคะตะ ที่ได้ศึกษาไว้เมื่อ 5 ปีก่อน พบว่าการศึกษาคครั้งนี้ นิสิตนักศึกษามีทัศนคติทางการเมืองแบบประชาธิปไตย มีความสำนึกในหน้าที่พลเมือง และมีความเชื่อมั่นในตัวเอง มีความกระตือรือร้นสนใจเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองและการปกครองมากกว่านิสิตนักศึกษายุคสมัยเมื่อ 5 ปีที่แล้ว และมีทัศนคติทางการเมืองเป็นแบบเผด็จการน้อยกว่านิสิตนักศึกษายุคดังกล่าวนั้นมาก และนิสิตนักศึกษามีทัศนคติทางการเมืองไม่เป็นแบบเผด็จการ ส่วนนิสิตนักศึกษายุคสมัยเมื่อ 5 ปีที่แล้วดังกล่าวนั้นมีทัศนคติทางการเมืองเป็นแบบเผด็จการ

จากการศึกษาดังกล่าว แสดงว่า นิสิตนักศึกษามีทัศนคติแบบประชาธิปไตยมากกว่าแบบเผด็จการ โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับการศึกษาในครั้งก่อน ๆ จะพบว่า นิสิตนักศึกษาในสมัยต่อมามีทัศนคติแบบประชาธิปไตยมากขึ้น และพบว่าปัจจัยทางด้านเพศ สาขาวิชาที่เรียนจะส่งผลต่อทัศนคติแบบประชาธิปไตยด้วย

สำหรับ สมศักดิ์ ส่งสัมพันธ์¹⁸ ได้ศึกษาทัศนคติของนิสิตนักศึกษาต่อระบอบการปกครองในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. 2475-2516 ว่ามีความเป็นประชาธิปไตยหรือไม่ พบว่าในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. 2475-2516 นิสิตนักศึกษาส่วนใหญ่มีความเห็นว่าการปกครองในช่วงดังกล่าวนี้เป็นประชาธิปไตยเพียงชื่อเท่านั้น คิดเป็นร้อยละเมื่อแยกตามสาขาที่เรียน คือ ความเห็นของนิสิต คณะรัฐศาสตร์ มีจำนวนร้อยละ 60.7 คณะเศรษฐศาสตร์มีจำนวนร้อยละ 46.6 คณะครุศาสตร์มีจำนวนร้อยละ 56 คณะอักษรศาสตร์มีจำนวนร้อยละ 47.8 คณะวิศวกรรมศาสตร์มีจำนวนร้อยละ 49.1 และคณะวิทยาศาสตร์ มีจำนวนร้อยละ 69 ส่วนความเห็นที่รองลงมาคือเห็นว่าการปกครองของไทยในช่วงดังกล่าวไม่เป็นประชาธิปไตย แต่ค่อนข้างจะเป็นเผด็จการ โดยนิสิต คณะรัฐศาสตร์เลือกตอบข้อนี้ร้อยละ 28.5 คณะเศรษฐศาสตร์ ร้อยละ 40 คณะครุศาสตร์ ร้อยละ 26.8 คณะอักษรศาสตร์ ร้อยละ 21.7 คณะวิศวกรรมศาสตร์ ร้อยละ 30.5 คณะวิทยาศาสตร์ ร้อยละ 16.3 ส่วนนิสิตที่เห็นว่าการปกครองในช่วงดังกล่าว เป็นประชาธิปไตยเต็มที่มีจำนวนน้อย ซึ่งการที่นิสิตส่วนใหญ่มีความเห็นดังกล่าว ผู้วิจัยได้อธิบายว่าเป็นการแสดงถึงความเข้าใจของนิสิตที่มีต่อหลักการของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยดีพอสมควร แม้ว่าในตำราวิชา สังคมศึกษาในระดับมัธยมศึกษาจะไม่ได้อธิบายในรายละเอียดของหลักการ และวิธีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งแสดงว่า นิสิตได้รับความรู้จากสื่อมวลชน สถาบันการศึกษา ตลอด

จนกลุ่มเพื่อน

นอกจากนี้ จากการสอบถามถึงความคิดเห็นเกี่ยวกับการนำเอาการปกครองระบอบประชาธิปไตยมาใช้ในประเทศไทยว่าเหมาะสมหรือไม่เพียงไร พบว่า นิสิตให้ความคิดเห็นแตกต่างกันไปตามสาขาที่เรียน เช่น มีนิสิตที่ตอบว่า การปกครองแบบประชาธิปไตยนั้นเหมาะสมกับประเทศไทยมากกว่าไม่เหมาะสม ได้แก่ นิสิตคณะรัฐศาสตร์ คิดเป็นร้อยละ 42.8 คณะครุศาสตร์ คิดเป็นร้อยละ 36.5 คณะวิศวกรรมศาสตร์ คิดเป็นร้อยละ 42.3 ส่วนนิสิตที่ตอบว่าไม่เหมาะสมนั้นมีจำนวนร้อยละ 35.6, 29.2 และ 20.3 จากคณะรัฐศาสตร์ ครุศาสตร์ และวิศวกรรมศาสตร์ ตามลำดับ ซึ่งแสดงว่า นิสิตจาก 3 คณะดังกล่าว ตอบว่าเหมาะสมมากกว่าไม่เหมาะสม ส่วนคณะอักษรศาสตร์ร้อยละ 43.4 ตอบว่าไม่เหมาะสม ส่วนอีกจำนวนร้อยละ 26 ตอบว่าเหมาะสม สำหรับนิสิตคณะเศรษฐศาสตร์ ร้อยละ 33.3 ตอบว่าไม่เหมาะสม และไม่มีนิสิตที่ตอบว่าเหมาะสมเลย เพราะส่วนใหญ่ถึงร้อยละ 53.3 จะตอบว่าไม่แน่ใจ ส่วนนิสิตคณะวิทยาศาสตร์ตอบว่าเหมาะสมและไม่เหมาะสมเท่ากัน คือ คิดเป็นร้อยละ 25.4 จากข้อมูลดังกล่าว แสดงว่านิสิตมีความเห็นในเรื่องดังกล่าวแตกต่างกัน และเมื่อพิจารณาในคำตอบที่ว่าการปกครองดังกล่าวไม่เหมาะสมกับประเทศไทยมีจำนวนสูงกว่าคำตอบที่เห็นว่าเหมาะสมประมาณ 1 ใน 3 ซึ่งแสดงว่านิสิตส่วนใหญ่ไม่มีความเชื่อมั่นในการปกครองประชาธิปไตยว่าจะใช้ได้ดีในประเทศไทย ซึ่งความคิดเห็นดังกล่าวย่อมแสดงถึงการขาดความศรัทธาในการปกครองดังกล่าว ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย

สำหรับการจัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย ซึ่งการจัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์ นิสิตดังกล่าวเป็นสิ่งธรรมดา สำหรับประเทศเสรีประชาธิปไตยที่เจริญแล้ว เช่นในยุโรปตะวันตก เป็นต้น ทั้งนี้เพราะเป็นหลักประกันเสรีภาพทางการเมืองที่ประชาชนมีสิทธิที่จะยึดถือหลักการเมืองใดก็ได้ จากการสอบถามความเห็นของนิสิตว่า สมควรให้มีกฎหมายที่ยินยอมให้จัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์ขึ้นในประเทศไทยหรือไม่ พบว่านิสิตส่วนใหญ่จะตอบว่าไม่เห็นด้วย โดยนิสิตคณะรัฐศาสตร์ ร้อยละ 71.4 คณะเศรษฐศาสตร์ ร้อยละ 66.6 คณะครุศาสตร์ ร้อยละ 60.9 คณะวิศวกรรมศาสตร์ ร้อยละ 50.8 คณะวิทยาศาสตร์ ร้อยละ 61.8 คณะอักษรศาสตร์ ร้อยละ 47.8 ตอบว่าไม่เห็นด้วย การที่นิสิตตอบว่าไม่เห็นด้วยดังกล่าวแสดงว่า นิสิตมีความหวาดระแวงภัยคอมมิวนิสต์ หรืออาจจะเห็นว่าสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมยังไม่พร้อม ซึ่งเชื่อว่าถ้าหากให้จัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์ดังกล่าวขึ้น อาจส่งผลให้เกิดความขัดแย้งทางลัทธิการเมืองและนำไปสู่สงครามกลางเมืองก็ได้ เพราะความแตกต่างของความเชื่อและอุดมการณ์ของลัทธิทางการเมืองนั่นเอง

นอกจากนี้สิ่งที่น่าสังเกตคือ เมื่อพิจารณาคำตอบที่เห็นด้วยกับการยอมให้จัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์นั้น พบว่านิสิตคณะอักษรศาสตร์ คิดเป็นร้อยละ 39.1 คณะครุศาสตร์ คิดเป็นร้อยละ

24.3 คณะวิศวกรรมศาสตร์ คิดเป็นร้อยละ 22.0 คณะครุศาสตร์ คิดเป็นร้อยละ 21.4 คณะวิทยาศาสตร์ คิดเป็นร้อยละ 14.5 คณะเศรษฐศาสตร์ คิดเป็นร้อยละ 13.3 ซึ่งการที่นิสิตตอบในลักษณะดังกล่าว อาจพิจารณาได้สองประการ คือ ประการแรก ความต้องการให้มีเสรีภาพทางการเมืองอย่างเต็มที่ ทั้งนี้เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนมีอิสระที่จะเลือกวิถีการเมืองที่ตนสนใจ ประการที่สอง ความไม่พอใจในระบบปกครองที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ขณะเดียวกันก็คิดว่าระบบการปกครองแบบคอมมิวนิสต์อาจสามารถแก้ไขปัญหาที่เป็นอยู่ในปัจจุบันได้ และเมื่อพิจารณาคำตอบที่เห็นด้วยกับการจัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์อย่างถูกต้องตามกฎหมาย พบว่านิสิตคณะอักษรศาสตร์ เห็นด้วยมากที่สุด รองลงมาคือ คณะรัฐศาสตร์ ซึ่งผลดังกล่าวสอดคล้องกับความคิดเห็นของ เดโช สวานานนท์ ที่เห็นว่านักเรียนและนิสิตอักษรศาสตร์ มักจะเป็นพวกนิยมฝ่ายซ้าย ทั้งนี้ เพราะนักเรียนครู มักมาจากครอบครัวที่ยากจนแต่เรียนเก่ง จึงมีโอกาสศึกษาสูง โดยสอบชิงทุนจึงไม่ค่อยพอใจกับสภาพที่ตนประสบอยู่ ส่วนนิสิตอักษรศาสตร์นั้นมักจะเป็นพวกที่ค่อนข้างจะเพ้อฝันและบางคนก็ยากจน จึงมีความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงไปสู่ความดีงามตามอุดมคติ

สำหรับความคิดเห็นเกี่ยวกับการเคารพสิทธิของคนส่วนใหญ่ และปฏิบัติต่อฝ่ายซ้าย โดยตั้งคำถามว่า ถ้าหากพรรคคอมมิวนิสต์ชนะการเลือกตั้งและได้มีสิทธิจัดตั้งคณะรัฐบาล นิสิตจะยอมรับรัฐบาลภายใต้ระบอบคอมมิวนิสต์ได้หรือไม่ พบว่า นิสิตส่วนใหญ่มีความเคารพและยึดถือสิทธิของคนส่วนใหญ่ โดยนิสิตตอบว่าจะยอมรับรัฐบาลคอมมิวนิสต์ที่ชนะการเลือกตั้ง โดยนิสิตคณะรัฐศาสตร์ร้อยละ 57.1 คณะเศรษฐศาสตร์ร้อยละ 53.3 คณะครุศาสตร์ ร้อยละ 56 คณะอักษรศาสตร์ ร้อยละ 78.2 คณะวิศวกรรมศาสตร์ ร้อยละ 69.4 คณะวิทยาศาสตร์ ร้อยละ 61.8 ตอบว่ายอมรับ จากข้อมูลดังกล่าวแสดงว่าคณะวิทยาศาสตร์ ร้อยละ 61.8 นิสิตส่วนใหญ่ยอมรับหลักการของประชาธิปไตยที่ต้องยึดถือเสียงข้างมาก เมื่อพรรคคอมมิวนิสต์ได้รับชัยชนะ ถึงแม้ว่าตนจะชอบหรือไม่ ก็ยอมรับและเมื่อพิจารณาคำตอบจะเห็นว่านิสิตคณะอักษรศาสตร์นั้นตอบว่ายอมรับในอัตราสูงสุด นั่นแสดงว่านิสิตคณะดังกล่าวนอกจากจะยึดหลักประชาธิปไตยอย่างมากแล้วยังเป็นนิสิตที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์น้อยที่สุดด้วย

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นพอสรุปได้ว่า นิสิตนั้นมีความยึดมั่นและศรัทธาต่อระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยมากกว่าคอมมิวนิสต์ ดังจะเห็นจากนิสิตส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยที่จะให้จัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์ขึ้นในประเทศไทย นอกจากนี้ยังเป็นผู้ที่ยึดหลักการของประชาธิปไตยอย่างเคร่งครัดอีกด้วย ดังจะเห็นจากที่นิสิตส่วนใหญ่จะยอมรับถ้าหากพรรคคอมมิวนิสต์ชนะการเลือกตั้งและจัดตั้งรัฐบาล

ส่วนความคิดเห็นที่มีต่อรัฐบาลเผด็จการแต่มีประสิทธิภาพ โดยผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างการปฏิวัติและการปกครองแบบจอมพลสฤษดิ์ ทั้งนี้ เพราะสมัยดังกล่าวเป็นการปกครองแบบเผด็จการ

แต่ก็สามารถทำให้บ้านเมืองสงบเรียบร้อย บ้านเมืองเจริญก้าวหน้าไปอย่างมาก โดยตามนิสิตว่า หากว่าในอนาคตมีคณะทหารหรือคณะบุคคลทำการปฏิบัติและปกครองแบบเดียวกัน จนทำให้บ้านเมืองพัฒนาไปเช่นเดียวกันนั้น จะมีความคิดเห็นอย่างไร นิสิตจะตอบว่าเห็นด้วยและสนับสนุน ทั้งนี้โดยถือว่าจุดมุ่งหมายของชาติคือความสงบสุข และความเจริญทางเศรษฐกิจก็มีจำนวนไม่มากนัก คือ นิสิตรัฐศาสตร์ 14.4% นิสิตเศรษฐศาสตร์ 6.6% นิสิตครุศาสตร์ 12.1% นิสิตอักษรศาสตร์ 21.7% นิสิตวิศวกรรมศาสตร์ 13.5% นิสิตวิทยาศาสตร์ 25.4% ลักษณะเช่นนี้ชี้ให้เห็นว่า นิสิตคำนึงถึงประสิทธิผลของการปกครองมากกว่าความชอบธรรม ในขณะที่เดียวกันจะแสดงว่านิสิตกลุ่มนี้มีลักษณะชาตินิยมอยู่มาก จึงยอมจำนนไม่ต่อต้านทั้งนี้เพื่อความสงบสุขและความเจริญทางเศรษฐกิจของชาติ จะเห็นว่านิสิตวิทยาศาสตร์มากเป็นอันดับหนึ่ง 25.4% นิสิตอักษรศาสตร์มากเป็นอันดับสอง 21.7% ซึ่งจัดว่าค่อนข้างมาก

ส่วนนิสิตจำนวนค่อนข้างมาก ตอบว่าเห็นด้วยและสนับสนุน ถ้าหากผู้นำไม่โกงกิน เช่น นิสิตรัฐศาสตร์ 42.8% นิสิตเศรษฐศาสตร์ 60% นิสิตครุศาสตร์ 51.2% นิสิตอักษรศาสตร์ 47.8% นิสิตวิศวกรรมศาสตร์ 44% นิสิตวิทยาศาสตร์ 41.8% เมื่อรวมกับนิสิตที่ตอบว่าเห็นด้วย โดยมีเหตุผลและเงื่อนไขอื่น ซึ่งนิสิตแสดงความคิดเห็นส่วนตัว ปรากฏว่า นิสิตส่วนใหญ่มากกว่า 60% เห็นด้วยกับการปฏิบัติและปกครองแบบ จอมพลสฤษดิ์ ถ้าหากทำให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า คำตอบเช่นนี้ย่อมแสดงว่า นิสิตส่วนใหญ่ไม่นิยม ไม่ศรัทธา ไม่เชื่อมั่น การปกครองประชาธิปไตยอย่างจริงจัง โดยมีนิสิตอักษรศาสตร์เป็นอันดับหนึ่ง 89.5% นิสิตวิทยาศาสตร์อันดับสอง 69% นิสิตเศรษฐศาสตร์อันดับสาม 66.6% นิสิตครุศาสตร์อันดับสี่ 63.3% นิสิตวิศวกรรมศาสตร์อันดับห้า 60.8% นิสิตรัฐศาสตร์อันดับหก 60.6%

เมื่อหันมาพิจารณาคำตอบของนิสิตที่ไม่เห็นด้วยและคัดค้าน (เผด็จการที่มีประสิทธิผล) จะพบว่านิสิตวิศวกรรมศาสตร์ 23.8% มากเป็นอันดับหนึ่ง ตอบว่าจะต่อต้านและคัดค้าน นิสิตรัฐศาสตร์ 21.5% เป็นอันดับสอง นิสิตครุศาสตร์ 17% เป็นอันดับสาม นิสิตเศรษฐศาสตร์ 13.3% เป็นอันดับสี่ นิสิตอักษรศาสตร์ 13% เป็นอันดับห้า นิสิตวิทยาศาสตร์ 12.7% เป็นอันดับหก นิสิตกลุ่มนี้น่าจะแสดงถึงความเป็นผู้ต่อต้านเผด็จการและพิทักษ์ประชาธิปไตย

สำหรับนิสิตทั้งหมดที่ตอบว่าไม่เห็นด้วยจะพบว่านิสิตรัฐศาสตร์มาเป็นอันดับหนึ่ง 35.7% นิสิตวิศวกรรมศาสตร์ 35.4% เป็นอันดับสอง ในขณะที่อักษรศาสตร์เป็นอันดับสุดท้าย 13.0%

จากปฏิกิริยาที่นิสิตแสดงออกต่อการปฏิบัติและการปกครองเผด็จการนี้ พอจะสรุปได้ว่า นิสิตส่วนใหญ่พึงพอใจ ถ้าหากระบบเผด็จการมีประสิทธิผลในการพัฒนาความเจริญ โดยเฉพาะ นิสิตอักษรศาสตร์มาเป็นอันดับหนึ่ง คำตอบเช่นนี้ ส่อให้เห็นว่านิสิตมีความนิยมเผด็จการ ไม่ต้องการความวุ่นวายและไม่ค่อยพึงพอใจในสภาพการเมืองที่เป็นอยู่มาก (สมัยนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี) ซึ่งการที่ผลออกมาในลักษณะดังกล่าว ย่อมส่งผลเสียต่อการ

ปกครองระบอบประชาธิปไตยในอนาคตและการจะพัฒนาระบอบประชาธิปไตย ไปสู่การปกครองที่สมบูรณ์ย่อมเป็นไปได้ยาก เพราะมีผลิตจำนวนน้อยมากที่นิยมชมชอบและศรัทธาในระบอบประชาธิปไตยและคิดจะต่อต้านระบอบเผด็จการ ทั้งนี้เพราะผลิตนั้นจะยึดถือประสิทธิผลของการปกครองมากกว่าระบบการปกครอง กล่าวคือ จะเป็นการปกครองด้วยระบบเผด็จการคอมมิวนิสต์ หรือประชาธิปไตยก็ได้ ขอให้สังเกตต่อคนส่วนใหญ่

2) **กรรมกร** ได้มีการศึกษาทัศนคติทางการเมืองของกรรมกร ทั้งนี้ เพราะถือว่าคนกลุ่มนี้ได้มีบทบาททางการเมืองอย่างสำคัญในปัจจุบัน ในเรื่องนี้ วรภาส รุจิโรจน์¹⁹ ได้ศึกษาทัศนคติทางการเมืองของกรรมกรของสหภาพแรงงานการรถไฟแห่งประเทศไทยในกรุงเทพมหานคร จำนวน 443 คน โดยการสุ่มแบบโควต้าของสถานที่ทำงาน ผลการศึกษาพบว่ากรรมกรส่วนใหญ่มีทัศนคติทางการเมืองที่สอดคล้องกับแนวคิดแบบประชาธิปไตย และเมื่อพิจารณาปัจจัยอื่น ๆ พบว่าปัจจัยทางด้านประเภทของงาน ระดับรายได้และตำแหน่งของกรรมกรมีผลต่อทัศนคติทางการเมืองแบบประชาธิปไตย โดยกรรมกรประเภทลูกจ้างประจำ ลูกจ้างชั่วคราว และพนักงานรถไฟมีทัศนคติทางการเมืองที่สอดคล้องกับแนวความคิดแบบประชาธิปไตยมากกว่ากรรมกรขนส่ง และกรรมกรที่มีรายได้ต่ำสุดจะมีทัศนคติทางการเมืองที่สอดคล้องกับแนวความคิดแบบประชาธิปไตยในระดับกลาง และกรรมกรที่มีตำแหน่งกรรมการบริหารในสหภาพนั้นจะมีทัศนคติที่สอดคล้องกับแนวคิดแบบประชาธิปไตยมากกว่ากรณีที่เป็นสมาชิกธรรมดา ส่วนอายุที่แตกต่างกันนั้นมิได้ทำให้กรรมกรมีทัศนคติแบบประชาธิปไตยแตกต่างกันอย่างไร

จากการวิจัยดังกล่าวแสดงว่า กรรมกรส่วนใหญ่มีทัศนคติแบบประชาธิปไตย และทัศนคติดังกล่าวจะขึ้นอยู่กับปัจจัยทางด้านประเภทของงาน ระดับรายได้ และตำแหน่งหน้าที่ด้วย

3) **ประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร** ในกลุ่มนี้นั้น วิภากรณ์ ปราโมช ณ อยุธยา²⁰ ได้ศึกษาทัศนคติทางการเมืองของประชาชนในเขตอาคารสงเคราะห์ทุ่งมหาเมฆ แพลตกรรมประชาสงเคราะห์พญาไท และจากมหาวิทยาลัยรามคำแหง จำนวนทั้งสิ้น 142 คน จากการสอบถามถึงความคิดเห็นของกลุ่มตัวอย่างในเรื่องเกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมืองในช่วงภายหลังวันที่ 14 ตุลาคม 2516 ว่าจะไม่วันสงบเรียบร้อย ถ้ายังใช้การปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยอยู่อีก พบผลว่าประชาชนส่วนใหญ่ตอบว่า คำกล่าวดังกล่าวไม่เป็นความจริง โดยแยกตามเขตได้ดังนี้ เขตทุ่งมหาเมฆ จำนวนร้อยละ 65.1 แพลตพญาไท จำนวนร้อยละ 38.8 และเขตรามคำแหง จำนวนร้อยละ 60 ในขณะที่อีกจำนวนหนึ่งตอบว่าจริง คิดเป็นร้อยละ 25.6, 36.7, และ 34 ในเขตทุ่งมหาเมฆ แพลตพญาไท และเขตรามคำแหง ตามลำดับ นั้นแสดงว่าประชาชนส่วนใหญ่ยังศรัทธาและยึดมั่นในการปกครองระบอบประชาธิปไตยอยู่ โดยเฉพาะประชาชนในเขตทุ่งมหาเมฆมีอัตราสูงสุด นอกจากนี้จากการสอบถามถึงทัศนคติต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

แบบมีรัฐสภาว่า ประชาชนจะให้ความเห็นในทางสนับสนุนหรือไม่ พบว่าประชาชนในเขตทุ่งมหาเมฆและรามคำแหงตอบว่าการมีรัฐสภามีประโยชน์คิดเป็นร้อยละ 62.8 และ 56 ตามลำดับ ขณะที่ผู้ตอบว่าไม่เห็นด้วยที่มีรัฐสภา เพราะทำให้ได้รับประโยชน์ไม่คุ้มค่าคิดเป็นร้อยละ 25.6 และ 30 ตามลำดับ ซึ่งแสดงว่าใน 2 เขตดังกล่าวประชาชนส่วนใหญ่ยังสนับสนุนการปกครองแบบรัฐสภา โดยเขตทุ่งมหาเมฆมีทัศนคติที่ดีสูงสุด ส่วนในเขตพลตพญาไทปรากฏว่าประชาชนส่วนใหญ่ตอบว่า ไม่สมควรมีรัฐสภาคือคิดเป็นร้อยละ 40.8 ในขณะที่ผู้ตอบว่าเห็นด้วยจำนวนเพียงร้อยละ 30.6 ซึ่งในเรื่องนี้ผู้วิจัยได้พบว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจได้ส่งผลอย่างยิ่งต่อความคิดเห็นดังกล่าว กล่าวคือประชาชนในกลุ่มดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับปานกลางและต่ำ ทำให้เห็นว่าการมีรัฐสภานั้นทำให้ล่าช้าและสิ้นเปลืองงบประมาณโดยใช่เหตุ ซึ่งถ้าประชาชนมีความคิดเห็นดังกล่าว ย่อมไม่เป็นประโยชน์ต่อการปกครองในระบบประชาธิปไตยแบบมีรัฐสภาของไทยแต่อย่างไร

นอกจากนี้จากการสอบถามถึงทัศนคติต่อการปกครองแบบเผด็จการ ว่าคนนำมาใช้ทำให้บ้านเมืองสงบสุข พบว่าผู้ตอบในเขตทุ่งมหาเมฆและรามคำแหงส่วนใหญ่จะตอบว่า ไม่สนับสนุนความคิดดังกล่าว โดยคิดเป็นร้อยละ 58.1 และ 56 ตามลำดับ ขณะที่ผู้ตอบที่สนับสนุนความคิดดังกล่าว คิดเป็นร้อยละ 30.2 และ 36 ตามลำดับ นั้นแสดงว่า ผู้ตอบในเขตดังกล่าว สนับสนุนการปกครองแบบประชาธิปไตยมากกว่า ส่วนผู้ตอบในเขตพลตพญาไทไม่สนับสนุนความคิดดังกล่าวเพียงร้อยละ 34.7 ขณะที่ผู้ตอบสนับสนุนถึงร้อยละ 49 นั้นแสดงว่าผู้ตอบในเขตดังกล่าว ยินดีที่จะแลกเปลี่ยนเสรีภาพกับความสงบสุขของบ้านเมือง ถึงแม้จะไร้สิทธิเสรีภาพก็ตามขอให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขก็เพียงพอแล้ว ซึ่งความคิดดังกล่าวส่วนมากจะมาจากกลุ่มคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมต่ำ ส่วนข้อคำถามที่ถามเกี่ยวกับความคิดเห็นต่อระบบประชาธิปไตยในอนาคตนั้น ผู้ตอบส่วนใหญ่จะตั้งความหวังไว้สูงมาก เมื่อเทียบกับอดีตที่ผ่านมา เช่นเมื่อสอบถามถึงการเลือกตั้งครั้งใหม่ที่จะมาถึงนั้นคิดว่าจะได้ผู้แทนที่มีคุณภาพหรือไม่ ผู้ตอบส่วนใหญ่ตอบว่าจะได้ผู้แทนที่มีคุณภาพดีกว่าเดิมคิดเป็นร้อยละ 42 ส่วนอีกร้อยละ 15.5 และ 19.7 ตอบว่า จะได้ผู้แทนราษฎรที่เหมือนเดิม เลวลง ตามลำดับ ส่วนอีก 22.5 ตอบว่าไม่ทราบ และเมื่อถามว่าหลังการเลือกตั้งแล้วจะทำให้ได้คณะรัฐบาลชุดใหม่ดีกว่าชุดเดิมหรือไม่ ร้อยละ 50.7 จะตอบว่าจะได้ดีกว่า และอีกร้อยละ 11.3 ตอบว่าไม่ดีกว่าเดิม ส่วนอีกร้อยละ 38 ตอบว่าไม่ทราบ จากคำตอบดังกล่าวแสดงว่าประชาชนส่วนใหญ่ได้ตั้งความหวังไว้กับการปกครองในอนาคตว่าจะต้องดีกว่าเดิม

แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ในความคิดเห็นเกี่ยวกับระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยภายหลังการเลือกตั้ง กลับพบว่ากลุ่มผู้ตอบที่มาจากเขตพลตพญาไท มีทัศนคติที่ดีกว่ากลุ่มผู้ตอบที่มาจากเขตทุ่งมหาเมฆ และมหาวิทยาลัยรามคำแหง ซึ่งในเรื่องนี้ผู้วิจัยได้สันนิษฐานว่า เป็น

เพราะผู้ตอบในกลุ่มทั้ง 2 ดังกล่าวจะพิจารณาวิถีทางการเมืองตามความเป็นจริงมากกว่ากลุ่มที่มาจากแพลตฟอร์มไทย จึงมิได้ตั้งความหวังที่จะมีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นมากนัก

จากการวิจัยทั้งหมดพอสรุปได้ว่า ประชาชนในกรุงเทพมหานครที่มาจากเขตทุ่งมหาเมฆ แพลตฟอร์มไทยและมหาวิทยาลัยรามคำแหงนั้น ประมาณครึ่งหนึ่งเท่านั้นที่สนับสนุนการปกครองแบบประชาธิปไตย และคิดว่าการปกครองดังกล่าวจะช่วยแก้ปัญหาในชีวิตความเป็นอยู่ของตนได้ ส่วนที่เหลือประมาณเกือบครึ่งหนึ่งนั้นยังคงลังเลและไม่แน่ใจว่าระบอบการปกครองดังกล่าว จะนำความสงบสุขมาสู่ตนเองและประเทศชาติได้ โดยเฉพาะกลุ่มที่มาจากแพลตฟอร์มไทย ซึ่งมีฐานะความเป็นอยู่ค่อนข้างต่ำนั้น จะมองเห็นความสำคัญของการปกครองดังกล่าวว่าจะสามารถทำให้บ้านเมืองสงบสุขนั้นน้อยมาก ซึ่งข้อมูลดังกล่าว ย่อมเป็นดัชนีประการหนึ่งที่จะช่วยบ่งชี้ถึงการบริหารงานของรัฐบาลที่ผ่านมาว่าได้ให้ความสำคัญ และช่วยเหลือกลุ่มคนที่มีฐานะเศรษฐกิจและสังคมต่ำมากน้อยเพียงใด

ขณะเดียวกัน การศึกษาเรื่องลักษณะความมีอำนาจนิยม ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีผู้สนใจศึกษา เพราะลักษณะดังกล่าวถือว่าเป็นอุปสรรคอย่างสำคัญต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตยและเป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยผลักดันให้การปกครองของไทยไปสู่การปกครองแบบเผด็จการ ในเรื่องนี้ มนูญ ศิริวรรณ²¹ ได้ศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองแบบอำนาจนิยมของประชากรกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยพบว่าประชาชนในกรุงเทพมหานครต่างก็ลงความเห็นว่าการปกครองที่นำความสุขและความร่มเย็นมาสู่ประเทศชาติ คือการใช้อำนาจและความรุนแรง โดยมีผู้ตอบที่สนับสนุนความคิดดังกล่าว คิดเป็นร้อยละ 55.8 นั้นแสดงว่าประชาชนในเขตกรุงเทพมหานครนั้นถือความสงบสุข ความเป็นระเบียบเรียบร้อย และความมั่นคงของประเทศชาติเป็นเป้าหมายสำคัญในการปกครองประเทศ นอกจากนี้ผู้วิจัยได้สอบถามความคิดเห็นของประชาชนต่อผู้ที่เคยดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของไทยในอดีตที่ผ่านมาว่า นิยมใครมากที่สุด ซึ่งผลปรากฏออกมาดังตารางต่อไปนี้

ตารางแสดงร้อยละของผู้นิยมในตัวนายกรัฐมนตรีของไทยรวมทุกอาชีพ

นายกรัฐมนตรีที่มีผู้นิยมมากที่สุด	จำนวนผู้ตอบ-คน	คิดเป็นร้อยละ
นายปรีดี พนมยงค์	48	10.7
จอมพล ป.พิบูลสงคราม	17	3.8
จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์	206	45.8
จอมพล ถนอม กิตติขจร	2	0.4
นายควง อภัยวงศ์	5	1.1
นายสัญญา ธรรมศักดิ์	44	9.8
ม.ร.ว. เสณีย์ ปราโมช	12	2.6
ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช	81	18.0
ไม่ชอบใคร/ไม่ตอบ	35	7.8
รวม	450	100.0

ที่มา : มนูญ ศิริวรรณ, หน้า 77

จากตารางดังกล่าวปรากฏว่า นายกรัฐมนตรีที่มีผู้นิยมมากที่สุดได้แก่ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยคิดเป็นร้อยละ 45.8 ของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด รองลงมาได้แก่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งมีผู้นิยมร้อยละ 18.0 ส่วนผู้ที่นิยมน้อยที่สุดได้แก่ จอมพล ถนอม กิตติขจร ซึ่งมีผู้นิยมเพียงร้อยละ 0.4 จากข้อมูลดังกล่าวย่อมแสดงว่าผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่นิยมบุคลิก ลักษณะและการทำงานแบบ จอมพล สฤษดิ์ คือมีบุคลิกภาพที่เข้มแข็ง เด็ดขาด ทำงานรวดเร็ว และเฉียบขาด ทั้งนี้โดยไม่คำนึงถึงข้อเสียในด้านอื่นๆ เช่น ความประพฤติเสียหายทางด้านเพศ และการฉ้อราษฎร์บังหลวง เป็นเงินหลายพันล้านบาท เป็นต้น

นอกจากนี้ จากการแยกพิจารณาตามกลุ่มอาชีพในความนิยมในตัวนายกรัฐมนตรีก็พบว่าทุกกลุ่มอาชีพไม่ว่าจะเป็น ข้าราชการทหาร ข้าราชการพลเรือน พ่อค่านักธุรกิจ ผู้บริหาร บริษัทและรัฐวิสาหกิจ ลูกจ้างบริษัทและรัฐวิสาหกิจ ครูอาจารย์ กรรมกรผู้ใช้แรงงาน นักเรียน และกลุ่มอาชีพอิสระ จะให้ความนิยมชมชอบ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ อันดับหนึ่ง ยกเว้นกลุ่ม นิสิต-นักศึกษาเท่านั้นที่นิยมชมชอบ นายปรีดี พนมยงค์ ส่วนอันดับรองลงมาทุกกลุ่มอาชีพให้ความนิยมชมชอบ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ยกเว้นกลุ่มกรรมกรและผู้ใช้แรงงานที่ให้ความนิยม

นายปรีดี พนมยงค์ นั้นย่อมแสดงว่า ประชากรในกรุงเทพมหานครส่วนใหญ่ให้ความนิยมชมชอบในการใช้อำนาจรุนแรงและเฉียบขาดในการบริหารประเทศ แต่ขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญและผู้ที่บริหารประเทศตามแนวทางประชาธิปไตยในอันดับรองลงมา ถ้าบุคคลดังกล่าวมุ่งทำเพื่อช่วยเหลือประชาชนส่วนใหญ่ ดังเช่นการนิยมในตัว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นต้น เป็นที่น่าสังเกตว่า กลุ่มนิสิต-นักศึกษา ซึ่งถือเป็นกลุ่มปัญญาชนนั้นจะนิยมชมชอบนายปรีดี พนมยงค์มากที่สุดนั้นย่อมแสดงว่า กลุ่มดังกล่าวจะให้ความสำคัญของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยมากกว่าเผด็จการ

นอกจากนี้ เมื่อสอบถามถึงความคิดเห็นเกี่ยวกับการปฏิวัติรัฐประหารว่าเห็นด้วยหรือไม่ พบว่ากลุ่มที่มีอาชีพเป็นข้าราชการทหาร ตอบว่าเห็นด้วยในอัตราสูงสุด คิดเป็นร้อยละ 59.6 รองลงมาได้แก่ กลุ่มนักเรียนคิดเป็นร้อยละ 52 ส่วนกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยมากที่สุดได้แก่ กลุ่มนิสิตนักศึกษา คิดเป็นร้อยละ 13.0 จากข้อมูลส่วนนี้อาจกล่าวได้ว่า ลักษณะอำนาจนิยมนั้นพบมากที่สุดในกลุ่มที่มีอาชีพรับราชการทหาร ซึ่งแสดงว่าทหารนั้นมีความนิยมชมชอบการใช้อำนาจรุนแรงเฉียบขาดมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้กลุ่มนี้มักจะทำการปฏิวัติรัฐประหารอยู่บ่อย ๆ ขณะที่กลุ่มนิสิต-นักศึกษาเป็นกลุ่มที่คำนึงถึงความเป็นประชาธิปไตยมากที่สุด

จากการวิจัยดังกล่าว แสดงว่าลักษณะอำนาจนิยมนั้น เป็นลักษณะที่พบโดยทั่วไปในคนไทยทุกกลุ่มอาชีพโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่เป็นทหารจะนิยมชมชอบการใช้อำนาจเผด็จการมากที่สุด ซึ่งกลุ่มดังกล่าวจึงเป็นกลุ่มที่มีผู้สนใจศึกษาไว้อย่างกว้างขวาง เพื่อจะศึกษาถึงภูมิหลัง หรือการเรียนรู้ทางการเมืองของกลุ่มทหารว่าได้รับการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมทางการเมืองมาอย่างไร

4) ข้าราชการ วัฒนธรรมทางการเมืองของกลุ่มข้าราชการนั้น ก็เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีผู้สนใจศึกษา ทั้งนี้ เพราะกลุ่มดังกล่าวเป็นผู้ที่มีความใกล้ชิดกับกระบวนการทางการเมือง ทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่นเป็นผู้ที่สนใจติดตามข่าวสารทางการเมืองอยู่เสมอ การศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของกลุ่มดังกล่าวนี้ มจรุส ใหญ่ชัย²² ได้ศึกษากับข้าราชการในระดับหัวหน้าฝ่ายและหัวหน้าแผนกของสำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย กรมการปกครอง และกรมพัฒนาชุมชน จำนวน 175 คน เมื่อเดือนมีนาคม 2520 ผลการวิจัยดังกล่าว มุ่งศึกษาข้าราชการกลุ่มดังกล่าวที่มีภูมิหลังต่างกันนั้นจะมีวัฒนธรรมทางการเมืองต่างกันหรือไม่ โดยมุ่งวัดความสนใจ และการเข้าร่วมทางการเมือง ทิศนคติทางการเมืองแบบประชาธิปไตย อำนาจนิยม ผลการวิจัยพบว่าหัวหน้าฝ่ายและหัวหน้าแผนกของหน่วยงานดังกล่าวมีทัศนคติทางการเมืองแบบประชาธิปไตยในระดับสูง โดยเฉพาะผู้ที่มีการศึกษาจะมีความสัมพันธ์ทางบวกกับระดับความเป็นประชาธิปไตย ส่วนระดับอายุไม่มีความสัมพันธ์กับทัศนคติแบบประชาธิปไตย สำหรับทัศนคติแบบอำนาจนิยมนั้นพบว่า ข้าราชการดังกล่าวมีทัศนคติแบบอำนาจนิยมค่อนข้างต่ำ

นอกจากนี้ยังพบว่า ข้าราชการและการจบการศึกษาจากในประเทศและต่างประเทศ มีได้ทำให้ทัศนคติแบบอำนาจนิยมมีความแตกต่างกันแต่อย่างไร นั้นย่อมแสดงว่า ข้าราชการในระดับหัวหน้าฝ่ายและหัวหน้าแผนกของสำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย กรมการปกครอง และกรมการพัฒนาชุมชน มีทัศนคติแบบประชาธิปไตยมากกว่าแบบอำนาจนิยม ซึ่งถือว่าเป็นผลดีต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตย

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยได้เสนอแนะว่า ถึงแม้ว่าข้าราชการส่วนใหญ่จะเป็นผู้มีทัศนคติแบบประชาธิปไตย แต่ก็มีส่วนที่มีความคิดแบบอำนาจนิยม ฉะนั้น จึงสมควรให้ปฏิบัติงานแบบประชาธิปไตยในหน่วยงานให้มากขึ้น เช่น การเปิดโอกาสให้ข้าราชการทุกคนได้แสดงความคิดเห็นหรือโต้แย้งในงานต่าง ๆ ได้ เป็นต้น นอกจากนี้ ควรให้ฝึกอบรมข้าราชการให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องการเมือง ในระบอบประชาธิปไตยให้มากขึ้น ตลอดจนการส่งเสริมให้ข้าราชการออกไปปฏิบัติหน้าที่ในส่วนท้องถิ่นเพื่อจะได้มีโอกาสใกล้ชิดกับประชาชนยิ่งขึ้นด้วย

ส่วน สมพร เขียวเม่น²³ ก็ได้สอบถามเกี่ยวกับความเชื่อทางการเมืองของข้าราชการกรุงเทพมหานคร ระดับ 2 และระดับ 3 จำนวน 760 คน พบว่า ข้าราชการกรุงเทพมหานคร ทั้งระดับ 2 และระดับ 3 มีความเชื่อที่โน้มเอียงไปในทางที่สนับสนุนประชาธิปไตย แต่ผลดังกล่าวมีระดับเข้มข้นน้อย ดังนั้น ผลดังกล่าวจึงมีอาจสรุปได้ว่าข้าราชการดังกล่าวมีความเชื่อในทางที่สนับสนุนการปกครองแบบประชาธิปไตย แต่ในทางตรงข้ามอาจกล่าวได้ว่า ข้าราชการดังกล่าวนั้นยังมีความเชื่อแบบอำนาจนิยมอยู่มาก และเป็นความเชื่อที่ขัดขวางการปกครองในระบอบประชาธิปไตยด้วย

จากงานวิจัยดังกล่าวข้างต้น จึงน่าจะกล่าวได้ว่า ข้าราชการไทยยังคงมีความเชื่อแบบอำนาจนิยมอยู่มาก ซึ่งความเชื่อดังกล่าวจะเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประชาธิปไตยในสังคมไทย ทั้งนี้ เพราะสังคมไทยเป็นสังคมที่มีระบบราชการเข้าครอบงำ ทั้งระบบการเมืองและการบริหารประเทศมาเป็นเวลานาน ดังนั้น ถ้าข้าราชการซึ่งเป็นตัวจักรสำคัญในการพัฒนาประชาธิปไตยมีความเชื่อดังกล่าวเสียเองแล้ว การจะไปส่งเสริมการพัฒนาประชาธิปไตยในหน่วยต่าง ๆ ย่อมเป็นไปได้ยาก ทั้งนี้ เพราะคามขัดแย้งระหว่างวัฒนธรรมทางการเมืองกับระบบทางการเมืองนั่นเอง

ที่กล่าวมาข้างต้น เป็นการศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของข้าราชการในกระทรวงมหาดไทย สำหรับวัฒนธรรมทางการเมืองของข้าราชการครูนั้น เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีผู้สนใจศึกษา เพราะครูถือว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ เป็นผู้ที่ได้รับผิดชอบต่ออนาคตของชาติ เป็นผู้ที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดวัฒนธรรมทางการเมืองให้แก่เด็กและเยาวชน ดังนั้น เพื่อให้สอดคล้องกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทย ครูจะต้องถ่ายทอดลักษณะและความเชื่อตามแบบประชาธิปไตยให้แก่เด็ก ซึ่งการที่ครูจะทำหน้าที่ดังกล่าวได้บรรลุผลจำเป็นจะต้องมีวัฒนธรรม

ทางการเมืองแบบประชาธิปไตยด้วยในเรื่องวัฒนธรรมทางการเมืองของข้าราชการครูนี้ พลศักดิ์ จิรไกรศิริ²⁴ ได้ศึกษากับข้าราชการครูในเขตกรุงเทพมหานคร จำนวน 419 คน โดยเป็นครูจากโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนราษฎร์ประเภทละ 16 แห่ง ผลการศึกษาพบว่า ครูไทยส่วนใหญ่มีทั้งวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและแบบเผด็จการในระดับปานกลาง ซึ่งเป็นการขัดแย้งทางวัฒนธรรมทางการเมืองอย่างเห็นได้ชัด ส่วนในเรื่องประเภทของโรงเรียนกับวัฒนธรรมทางการเมืองนั้นปรากฏว่า ครูในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนราษฎร์ที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและแบบเผด็จการ มีจำนวนใกล้เคียงกัน กล่าวคือไม่ว่าจะเป็นข้าราชการครูหรือลูกจ้างของเอกชน ต่างมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและแบบเผด็จการพอ ๆ กัน

ในเรื่องระดับการศึกษาและวัฒนธรรมทางการเมืองของครูนั้น ปรากฏว่าครูที่มีระดับการศึกษาตั้งแต่ปริญญาตรีขึ้นไปที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยระดับสูงมีมากกว่าครูที่มีระดับการศึกษาต่ำกว่าปริญญาตรีลงมาที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยในระดับเดียวกันถึงร้อยละ 14 และครูที่มีระดับการศึกษาตั้งแต่ปริญญาตรีขึ้นไปที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเผด็จการระดับสูง มีน้อยกว่าครูที่มีระดับการศึกษาต่ำกว่าปริญญาตรีลงมาที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเผด็จการในระดับเดียวกันร้อยละ 9.3 อันแสดงว่าระดับการศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญต่อการมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและแบบเผด็จการ

ส่วนในเรื่องเพศกับวัฒนธรรมทางการเมืองนั้น ปรากฏว่า ครูชายที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยในระดับสูงมีมากกว่าครูหญิง ที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยในระดับเดียวกันร้อยละ 13 แต่ครูชายที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเผด็จการในระดับสูงมีมากกว่าครูหญิงที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเผด็จการในระดับเดียวกันเพียง 0.2 แสดงว่าเพศเป็นปัจจัยสำคัญต่อการมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย แต่ไม่สำคัญมากนัก และอาจพูดได้ว่าเพศไม่มีความสำคัญต่อการมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเผด็จการ

ซึ่งผลดังกล่าวแสดงว่า ข้าราชการครูในกรุงเทพมหานครนั้นมิได้เป็นผู้มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยแตกต่างจากแบบเผด็จการมากนัก ซึ่งผลดังกล่าวนับว่าเป็นสิ่งที่น่าสนใจและน่าจะได้รับการศึกษา เพราะถ้าครูยังมิได้เป็นผู้ที่มีทัศนคติแบบประชาธิปไตย การจะไปถ่ายทอดวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยย่อมไม่ได้ผล ตรงข้ามอาจจะทำให้ข้าราชการครูดังกล่าวถ่ายทอดลักษณะแบบเผด็จการไปสู่เด็กและเยาวชน ซึ่งผลที่ตามมาจากการกระทำดังกล่าว ยิ่งจะเป็นการปลูกฝังลักษณะเผด็จการให้แก่เด็กและเยาวชนยิ่งขึ้น ซึ่งความหวังที่จะให้เด็กและเยาวชนเหล่านั้นเป็นผู้สืบทอดเจตนารมณ์ในการพัฒนาประชาธิปไตยย่อมเป็นไปได้ยากยิ่งขึ้น

ที่กล่าวมาแล้วเป็นทัศนคติทางการเมืองของครูในกรุงเทพมหานคร ส่วนทัศนคติทางการเมืองของข้าราชการครูในส่วนภูมิภาคนั้น จากการศึกษาของ ปรีชา ตงมณี²⁵ ได้ศึกษาทัศนคติต่อการเข้าร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจ ความสำนึกความสนใจ การมองเห็นความสำคัญของการเลือกตั้ง ระบบพรรคการเมืองและกลุ่มผลประโยชน์ ถือเอากลุ่มตัวอย่างของครูประถมศึกษาชายหญิงอายุ 9-33 ปี วุฒิต่ำกว่าอนุปริญญาและอนุปริญญาขึ้นไปที่กำลังทำการสอนอยู่ในจังหวัดสมุทรสาคร จำนวนทั้งสิ้น 708 คน โดยสุ่มตัวอย่างครูประถมศึกษาสังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัด 379 คน นอกนั้นทดสอบทั้งหมด ได้แก่ครูประถมศึกษาที่สังกัดเทศบาล 189 คน และสังกัดโรงเรียนราษฎร์ 150 คน ผลการศึกษาพบว่า

1. ครูประถมศึกษาชายหญิงมีความรู้ความเข้าใจในการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย มีความสำนึกความสนใจในการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยน้อย แต่ครูประถมศึกษาชายยังมีความสำนึกความสนใจมากกว่าครูประถมศึกษาหญิง
2. ครูประถมศึกษาชายหญิงมีความตระหนักถึงความสำคัญของการเลือกตั้งและระบบพรรคการเมืองในระบอบประชาธิปไตยน้อยที่สุด และเมื่อเปรียบเทียบแล้ว ครูประถมศึกษาชายมีความตระหนักมากกว่าครูประถมศึกษาหญิง ส่วนความสำคัญของกลุ่มผลประโยชน์และสนใจเข้าร่วมในกระบวนการกลุ่มผลประโยชน์การเมืองในระบอบประชาธิปไตยก็มองเห็นความสำคัญน้อยที่สุดเช่นเดียวกัน
3. ครูประถมศึกษาอายุ 19-33 ปี และอายุ 34-50 ปี มีความรู้ความเข้าใจในการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยดี แต่กลุ่มอายุ 19-33 ปี มีความรู้ความเข้าใจมากกว่ากลุ่มอายุ 34-50 ปี ส่วนความสำนึกความสนใจในการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยนั้นมีน้อยทั้งสองกลุ่ม
4. ครูประถมศึกษาอายุ 19-33 ปี และอายุ 34-50 ปี ตระหนักถึงความสำคัญของการเลือกตั้งและระบบพรรคการเมืองในระบอบประชาธิปไตยน้อย ยึดถือตัวบุคคลในการเลือกตั้ง ไม่นิยมให้นักการเมืองสังกัดพรรคการเมืองมากที่สุด มองเห็นความสำคัญของกลุ่มผลประโยชน์และสนใจเข้าร่วมในกระบวนการกลุ่มผลประโยชน์ทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยน้อยที่สุด เมื่อเปรียบเทียบแล้วกลุ่มอายุ 19-33 ปี มองเห็นความสำคัญมากกว่ากลุ่มอายุ 34-50 ปี
5. ครูประถมศึกษาวุฒิต่ำกว่าอนุปริญญาตรีและอนุปริญญาตรีขึ้นไป มีความรู้ความเข้าใจในการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยดี แต่ครูวุฒิปริญญาตรีขึ้นไปมีความรู้ความเข้าใจมากกว่า ส่วนความสำนึกความสนใจในการมีส่วนร่วมทางการเมืองนั้นมีน้อยทั้งสองกลุ่ม และเมื่อเปรียบเทียบแล้วครูวุฒิปริญญาตรีขึ้นไปมีความสำนึกความสนใจมากกว่า

6. ครูประถมศึกษาวุฒิต่ำกว่าอนุปริญาตรีและอนุปริญาตรีขึ้นไป มองเห็นความสำคัญของการเลือกตั้ง และระบบพรรคการเมืองในระบบประชาธิปไตยโดยน้อยที่สุด เมื่อเปรียบเทียบแล้ว กลุ่มครูวุฒิปริญญาตรีขึ้นไปมองเห็นความสำคัญมากกว่า และครูที่มีวุฒิทั้งสองกลุ่มยังยึดถือตัวบุคคล นิยมเลือกผู้แทนที่มียศตำแหน่งสูง ๆ มีอิทธิพล มีฐานะร่ำรวย ในการเลือกตั้ง ไม่นิยมให้นักการเมืองสังกัดพรรคการเมืองมากที่สุดและมองเห็นความสำคัญของกลุ่มผลประโยชน์และสนใจเข้าร่วมในกระบวนการกลุ่มผลประโยชน์ทางการเมืองในระบบประชาธิปไตยโดยน้อยที่สุดอีกด้วย

จากผลการวิจัยดังกล่าว ย่อมแสดงให้เห็นว่าข้าราชการครูนั้นเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบบประชาธิปไตยเป็นอย่างดี แต่ก็มีความสนใจที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมทางการเมืองค่อนข้างต่ำ ซึ่งผลดังกล่าวย่อมไม่ส่งผลดีต่อการปกครองในระบบประชาธิปไตยเช่นเดียวกัน เพราะถ้าข้าราชการครูไม่สนใจในกิจกรรมทางการเมือง และไม่เข้าใจร่วมในกิจกรรมทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็นการลงประชามติ การลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง หรือกิจกรรมทางการเมืองที่จัดขึ้น นอกจากจะส่งผลเสียต่อการปกครองในระบบประชาธิปไตยแล้วยังเป็นแบบอย่างที่ไม่ดีต่อเด็กและเยาวชน ตลอดจนชาวบ้านทั่วไปอีกด้วย นอกจากนี้ผลการวิจัยยังพบว่า ปัจจัยทางเพศ อายุ วุฒิทางการศึกษา จะมีความสัมพันธ์ทางบวกกับความสนใจที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมทางการเมืองด้วย ฉะนั้น ผลดังกล่าวจึงน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการปกครองในระบบประชาธิปไตยในแง่ที่ว่าในการสอนเกี่ยวกับระบอบการเมือง การปกครอง หรือการเข้าร่วมในกิจกรรมทางการเมืองควรจะให้ครูที่เป็นผู้ชาย อายุไม่มากเกินไป และมีวุฒิทางการศึกษาสูงพอสมควร เป็นต้น

ส่วนปรีชา ชาดิมาลากร²⁶ ได้ศึกษาเปรียบเทียบอุดมการณ์ประชาธิปไตยระหว่างอาจารย์และนักศึกษาในวิทยาลัยครูส่วนกลาง โดยศึกษากับกลุ่มตัวอย่างที่เป็นอาจารย์และนักศึกษาจากวิทยาลัยครูกลาง 6 แห่ง จำนวน 404 คน ผลการวิจัยพบว่า อุดมการณ์ประชาธิปไตยของอาจารย์และนักศึกษาในวิทยาลัยครูส่วนกลางอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อเปรียบเทียบอุดมการณ์ประชาธิปไตยระหว่างอาจารย์และนักศึกษาในวิทยาลัยครูส่วนกลาง ในประเด็นต่างๆ ปรากฏว่า ไม่มีความแตกต่างกันอย่างเชื่อมั่นได้ ส่วนสหสัมพันธ์ของอุดมการณ์ประชาธิปไตยระหว่างอาจารย์และนักศึกษาในวิทยาลัยครูส่วนกลางปรากฏว่าไม่อยู่ในระดับที่สูงพอที่จะเชื่อมั่นได้ นอกจากนี้การเปรียบเทียบอุดมการณ์ประชาธิปไตยระหว่างอาจารย์ในวิทยาลัยครูส่วนกลางทั้ง 6 แห่ง ในประเด็นต่างๆ ปรากฏว่าในแง่ที่เป็นวิถีการดำเนินชีวิตไม่มีความแตกต่างกัน แต่ในแง่บุคลิกภาพประชาธิปไตยมีความแตกต่างกันอย่างเชื่อมั่นได้ โดยอาจารย์ในวิทยาลัยครูพระนครจะมีอุดมการณ์สูงที่สุด อาจารย์ในวิทยาลัยครูธนบุรีมีอุดมการณ์ต่ำที่สุด ในแง่ที่เป็นกฎเกณฑ์และกติกาในการปกครองแตกต่างกันอย่างเชื่อมั่นได้ โดยอาจารย์ในวิทยาลัยครูพระนครมี

อุดมการณ์สูงสุด อาจารย์ในวิทยาลัยครูสวนสุนันทามีอุดมการณ์ต่ำที่สุด และจากการเปรียบเทียบอุดมการณ์ประชาธิปไตยระหว่างนักศึกษาในวิทยาลัยครูส่วนกลางทั้ง 6 แห่ง ในประเด็นต่าง ๆ ปรากฏว่าในแง่ที่เป็นวิธีการดำเนินชีวิต มีความแตกต่างกันอย่างเชื่อมั่นได้ โดยนักศึกษาในวิทยาลัยครูสวนสุนันทามีอุดมการณ์สูงสุด นักศึกษาในวิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยามีอุดมการณ์ต่ำที่สุด ในแง่ที่เป็นบุคลิกภาพประชาธิปไตยและกฎเกณฑ์และกติกาในการปกครอง ไม่มีความแตกต่างกันแต่อย่างใด ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์ประชาธิปไตยและลักษณะภูมิหลังบางประการของอาจารย์ในวิทยาลัยครูส่วนกลางปรากฏว่าเพศของอาจารย์ในวิทยาลัยครูส่วนกลางจะมีความสัมพันธ์กับอุดมการณ์ประชาธิปไตยอย่างเชื่อมั่นได้ ส่วนลักษณะด้านอายุ ระดับการศึกษา สาขาวิชา รายได้ของครอบครัว การกำหนดฐานะทางเศรษฐกิจของตนเอง ประสบการณ์ในการเข้าร่วมกลุ่มสัมมนาหรืออภิปราย และประสบการณ์ในการใช้สิทธิเลือกตั้ง ไม่มีความสัมพันธ์อย่างเชื่อมั่นได้กับอุดมการณ์ประชาธิปไตยแต่อย่างใด

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์ประชาธิปไตย และลักษณะภูมิหลังบางประการของนักศึกษาในวิทยาลัยครูส่วนกลาง ปรากฏว่าลักษณะภูมิหลังด้านอายุ ระดับการศึกษา และประสบการณ์ในการใช้สิทธิในการเลือกตั้ง มีสหสัมพันธ์อย่างเชื่อมั่นได้ ส่วนลักษณะภูมิหลังด้านเพศ สาขาวิชาที่ศึกษา อาชีพของบิดา รายได้ครอบครัวของบิดา มารดา การกำหนดฐานะทางเศรษฐกิจของตนเองและประสบการณ์ในการเข้าร่วมกลุ่มสัมมนาหรืออภิปราย ไม่มีความสัมพันธ์กับอุดมการณ์ประชาธิปไตยของนักศึกษาในวิทยาลัยแต่อย่างใด

จากงานวิจัยดังกล่าวย่อมแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมทางการเมืองของอาจารย์และนักศึกษาในระดับวิทยาลัยครูว่าอยู่ในระดับปานกลางเท่านั้น ซึ่งยังไม่เพียงพอที่จะเป็นผู้นำในการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางการเมืองให้แก่เด็กและเยาวชนในอนาคตได้

จากงานวิจัยดังกล่าวจึงพอสรุปได้ว่า อุดมการณ์ประชาธิปไตยของข้าราชการไทยนั้นอยู่ในระดับปานกลางเท่านั้น ซึ่งถือว่ายังไม่เพียงพอสำหรับกลุ่มที่อยู่ใกล้ชิดกับกระบวนการทางการเมืองโดยเฉพาะข้าราชการครูที่จะต้องอบรม และถ่ายทอดวัฒนธรรมทางการเมืองไปสู่เด็กและเยาวชน ฉะนั้น สถาบันที่มีหน้าที่ในการผลิตครูควรจะมีกิจกรรมที่จะส่งเสริมและพัฒนาอุดมการณ์ประชาธิปไตยให้มากขึ้น เพื่อที่จะปลูกฝังลักษณะที่ส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตย เพราะถ้าบุคคลที่จะทำหน้าที่ถ่ายทอดอุดมการณ์ประชาธิปไตยนั้นเป็นผู้ที่ขาดอุดมการณ์ดังกล่าว การทำหน้าที่ย่อมไม่ได้ผล

5) **ประชาชนในชนบท** ประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตชนบท เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีผู้ให้ความสนใจศึกษาว่า กลุ่มดังกล่าวมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่สนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอย่างไรหรือไม่ นพพล สำเภาเงิน²⁷ ได้ศึกษาอุดมการณ์ประชาธิปไตยของประชาชนชนบท ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี โดยการสัมภาษณ์ผู้มี

สิทธิออกเสียงเลือกตั้งจำนวน 403 คน ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนส่วนใหญ่มีอุดมการณ์ประชาธิปไตยในระดับปานกลาง ลักษณะปัจจัยที่มีอิทธิพลทำให้การมีอุดมการณ์ประชาธิปไตยของประชาชนแตกต่างกัน คือ เพศ อายุ ระดับการศึกษา การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม การได้รับฟังข่าวสารด้านการเมือง มาตรฐานของการดำรงชีพ และการติดต่อกับชุมชนเมือง โดยพบว่าประชาชน เพศชายจะมีอุดมการณ์ประชาธิปไตยมากกว่าประชาชนเพศหญิง ประชาชนที่มีอายุน้อยจะมีอุดมการณ์ประชาธิปไตยมากกว่าประชาชนที่มีอายุมาก ประชาชนที่ได้รับการศึกษาสูงจะมีอุดมการณ์ประชาธิปไตยมากกว่าประชาชนที่ได้รับการศึกษาในระดับต่ำ ประชาชนที่เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคมจะมีอุดมการณ์ประชาธิปไตยมากกว่าประชาชนที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม ประชาชนที่ได้รับฟังข่าวสารทางด้านการเมืองมากครั้งจะมีอุดมการณ์ประชาธิปไตยมากกว่าประชาชนที่รับฟังข่าวสารทางด้านการเมืองน้อยครั้ง ประชาชนที่มีมาตรฐานของการดำรงชีวิตสูงจะมีอุดมการณ์ประชาธิปไตยมากกว่าประชาชนที่มีมาตรฐานของการดำรงชีพต่ำ และประชาชนที่มีการติดต่อกับชุมชนเมืองมากจะมีอุดมการณ์ประชาธิปไตยมากกว่าประชาชนที่มีการติดต่อกับชุมชนเมืองน้อยครั้ง ส่วนประสบการณ์ทางด้านการเมืองไม่มีอิทธิพลให้มีอุดมการณ์ประชาธิปไตยแตกต่างกัน

จากงานวิจัยดังกล่าว สิ่งที่น่าสนใจคือ ปัจจัยทางด้านเพศ อายุ ระดับการศึกษา การเป็นสมาชิกของกลุ่ม การได้รับข่าวสารทางการเมือง มาตรฐานการดำรงชีพ และการติดต่อชุมชนเมืองนั้นจะส่งผลต่ออุดมการณ์ประชาธิปไตย ซึ่งจากจุดนี้เองก็จะช่วยเป็นแนวทางที่จะส่งเสริมอุดมการณ์ประชาธิปไตยให้แก่คนไทยในชนบทได้ เช่น การได้รับข่าวสารทางการเมืองให้มากขึ้น เป็นต้น นอกจากนี้การเป็นสมาชิกของกลุ่มนั้นจะช่วยส่งเสริมอุดมการณ์ประชาธิปไตยได้ ทั้งนี้เพราะการดำเนินงานของกลุ่มจะยึดถือหลักการทำงานแบบประชาธิปไตย ซึ่งจะทำให้สมาชิกของกลุ่มได้มีโอกาสเรียนรู้เกี่ยวกับหลักประชาธิปไตยได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม อุดมการณ์ประชาธิปไตยของคนไทยในชนบทก็ยังคงอยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งถือว่ายังไม่เอื้อต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยมากนัก จึงสมควรที่จะมีการส่งเสริมให้ชาวชนบทได้พัฒนาอุดมการณ์ประชาธิปไตยให้มากขึ้น โดยการส่งเสริมให้ทำงานเป็นกลุ่มหรือการให้ได้รับข่าวสารทางการเมืองมากขึ้น

นอกจากนี้ การมีทัศนคติต่อแนวความคิดแบบสังคมนิยมเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ตนให้ความสนใจศึกษาในเรื่องนี้ ประชิด ณ บางช้าง²⁶ ได้ศึกษาทัศนคติของชาวเชียงใหม่ต่อแนวความคิดแบบสังคมนิยม โดยศึกษาประชาชนอาชีพต่าง ๆ 9 อาชีพ จำนวน 225 คน ปรากฏว่า อุดมการณ์ทางการเมืองของชาวเชียงใหม่ คืออุดมการณ์เสรีประชาธิปไตยแบบบริสุทธ์ กล่าวคือต้องมีเสรีภาพอย่างกว้างขวาง โดยรัฐบาลเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในชีวิตรประจำวันน้อยที่สุด รวมทั้งต้องการความเสมอภาคทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมอย่างเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ยังพบว่า

มีชาวเชียงใหม่เพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ต้องการเห็นประเทศไทยเปลี่ยนระบบการปกครองของประเทศไทยเป็นแบบสังคมนิยม ชาวเชียงใหม่ส่วนใหญ่ยังคงให้การสนับสนุนระบอบการเมือง และเศรษฐกิจเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบันต่อไป และถ้าประเทศไทยกลายเป็นสังคมนิยมในอนาคต สภาพสังคมทางการเมือง ด้านเศรษฐกิจจะมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นไม่มากนัก การเปลี่ยนแปลงที่ชาวเชียงใหม่อยากให้เกิดขึ้นจะเป็นการเปลี่ยนแปลงในแนวทางของอุดมการณ์ประชาธิปไตย ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปในแนวทางของอุดมการณ์สังคมนิยมเลย และพบว่า ชาวเชียงใหม่ไม่นิยมวิธีการที่รุนแรงแก้ไขปัญหาของสังคม ชาวเชียงใหม่ยอมรับเพียงหลักการบางอย่างตามแนวคิดในระบบสังคมนิยมเท่านั้น

จะเห็นได้ว่า ถึงแม้ชาวเชียงใหม่ส่วนใหญ่จะมีความยึดมั่นและศรัทธาต่อหลักการของระบอบประชาธิปไตย แต่ก็มีประชาชนบางส่วนที่นิยมชมชอบแนวคิดแบบสังคมนิยมอยู่บ้าง ถึงแม้ไม่มากนักแต่ก็ส่งผลต่อการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยได้เช่นเดียวกัน

๑) สมาชิกรัฐสภา เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีผู้สนใจศึกษา เพราะเป็นกลุ่มที่เป็นชนชั้นนำทางการเมือง เป็นกลุ่มที่มีบทบาทและอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ดังนั้น การศึกษาว่าคนกลุ่มนี้มีแนวคิดและอุดมการณ์ที่สอดคล้องกับการปกครองหรือไม่ จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ ในเรื่องนี้ อมร ราชณรงค์²⁹ ได้ศึกษาคำนิยมทางสังคมและทัศนคติทางการเมืองของสมาชิกรัฐสภา จำนวน 192 คน เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 110 คน และวุฒิสมาชิก 82 คน ผลการศึกษาพบว่าสมาชิกส่วนใหญ่มีทัศนคติทางการเมืองแบบกลาง ๆ ระหว่างเสรีนิยมและอนุรักษนิยม สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมีแนวโน้มทางเสรีนิยมสูงกว่าวุฒิสมาชิก จึงสรุปได้ว่าทัศนคติของสมาชิกรัฐสภามีทั้งส่วนที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาประชาธิปไตยและบางส่วนเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประชาธิปไตย และพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างภูมิหลังสังคมกับทัศนคติของสมาชิกรัฐสภาว่าสมาชิกรัฐสภาที่มีความแตกต่างกันในด้านอายุ การศึกษา ภูมิฐานะ กลุ่มการเมืองที่สังกัดจะมีความแตกต่างกันในทัศนคติทางการเมือง และพบว่าสมาชิกที่มีอายุน้อย การศึกษาสูง ไม่เคยเป็นข้าราชการมาก่อน ภูมิฐานะเดิมอยู่ภาคกลางและภาคใต้ สังกัดพรรคประชาธิปัตย์และกิจสังคม จะมีแนวโน้มที่จะมีทัศนคติทางการเมืองในทางเสรีนิยมสูงกว่าสมาชิกรัฐสภาที่มีภูมิหลังทางสังคมในลักษณะอื่น ๆ ฉะนั้นสรุปได้ว่า สถานภาพทางสังคมของสมาชิกรัฐสภามีอิทธิพลต่อทัศนคติทางการเมืองของสมาชิกรัฐสภาเหล่านั้น

จากการศึกษาดังกล่าว พอจะชี้ให้เห็นว่า สมาชิกรัฐสภาซึ่งถือเป็นกลไกสำคัญประการหนึ่งของระบอบประชาธิปไตยจะมีอิทธิพลต่อการพัฒนาของระบอบประชาธิปไตยในระดับปานกลางเท่านั้น ซึ่งผลดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของ มนูญ รูปขจร³⁰ ซึ่งได้ศึกษาลักษณะทางสังคมของสมาชิกรัฐสภากับอุดมการณ์ประชาธิปไตยของผู้ที่ดำรงตำแหน่งอยู่ใน พ.ศ. 2525

จำนวน 526 คน ซึ่งประกอบด้วย สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจำนวน 301 คน และสมาชิกวุฒิสภา จำนวน 225 คน ก็พบว่าสมาชิกรัฐสภาส่วนใหญ่มีอุดมการณ์ประชาธิปไตยอยู่ในระดับปานกลาง แต่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมากกว่าครึ่งหนึ่ง มีอุดมการณ์ประชาธิปไตยอยู่ในระดับสูง ลักษณะทางสังคมของสมาชิกรัฐสภามีความสัมพันธ์กับอุดมการณ์ประชาธิปไตยในระดับปานกลาง ได้แก่ประเภทของสมาชิก อายุ ลักษณะอาชีพและการเป็นสมาชิกกลุ่ม ส่วนระดับการศึกษาไม่มีความสัมพันธ์กับอุดมการณ์ประชาธิปไตย จากการศึกษาดังกล่าวจะเห็นว่าสมาชิกรัฐสภานั้นมีอุดมการณ์ประชาธิปไตยอยู่ในระดับปานกลาง แต่เป็นที่น่าสังเกตคือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรนั้นเป็นผู้มีความสนใจในการเมืองในระบอบประชาธิปไตยและเป็นผู้ที่สำนึกในบทบาทหน้าที่ของพลเมือง จึงได้ลงสมัครเลือกตั้ง ขณะที่สมาชิกวุฒิสภานั้นได้รับการแต่งตั้งมาจากผู้ทรงคุณวุฒิ

7) ทหาร การศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของทหาร ก็เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีผู้สนใจศึกษาเพราะทหารได้เข้ามามีบทบาททางการเมืองไทยมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 บทบาทของทหารได้มีมากขึ้นในทางการเมืองไทยจนอาจกล่าวได้ว่ากลุ่มทหารเป็นผู้ที่กุมอำนาจทางการเมืองอย่างแท้จริงด้วยความสำคัญดังกล่าว จึงได้มีผู้ศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของทหาร เช่น การศึกษาของสุรพาสน์ ทัพภะมาน³¹ ได้ศึกษาทัศนคติทางการเมืองของทหารชั้นนายพันของกองทัพบก กองทัพเรือ และกองทัพอากาศ จำนวน 1,062 นาย ซึ่งผลพบว่า นายทหารชั้นนายพันของกองทัพไทย มีทัศนคติทางการเมืองแบบเสรีนิยมค่อนข้างต่ำ เมื่อแยกพิจารณาเป็นกองทัพพบว่า นายนาวาอากาศของกองทัพเรือมีทัศนคติทางการเมืองแบบเสรีนิยมสูงกว่านายพันของกองทัพบกและนายนาวาอากาศของกองทัพอากาศ นอกจากนี้ยังพบว่าอายุ การศึกษา อาชีพของบิดา ตลอดจนจรรยาบรรณมีผลต่อทัศนคติทางการเมืองแบบเสรีนิยม กล่าวคือ นายพันที่มีอายุน้อยจะมีทัศนคติแบบเสรีนิยมมากกว่าแบบอนุรักษนิยม นายพันที่มีการศึกษาสูง จะมีทัศนคติแบบเสรีนิยมมากกว่าแบบอนุรักษนิยม และจะมีทัศนคติทางการเมืองแบบเสรีนิยมสูงขึ้น เมื่อได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ สำหรับอาชีพของบิดานั้นพบว่า นายพันที่มีบิดาเป็นข้าราชการทหารและข้าราชการพลเรือนมีทัศนคติทางการเมืองแบบเสรีนิยมน้อยกว่านายพันที่มีบิดามีอาชีพอื่น ๆ เช่น เกษตรกร พ่อค้า เป็นต้น ส่วนภูมิลำเนานั้นพบว่า นายพันที่มีภูมิลำเนาในกรุงเทพมหานคร มีทัศนคติทางการเมืองแบบเสรีนิยมมากกว่านายพันที่มีภูมิลำเนาที่อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครออกไป

จากการศึกษาดังกล่าวแสดงว่า นายพันของกองทัพไทยนั้นมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยค่อนข้างต่ำ จึงถือว่ายังมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่ไม่เอื้อต่อการปกครอง

ระบอบประชาธิปไตยของไทยแต่อย่างไร ซึ่งถ้าจะพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างวัฒนธรรมทางการเมืองของทหารกับประชาชนกลุ่มอื่น ๆ แล้วจะแตกต่างกัน กล่าวคือ วัฒนธรรมทางการเมืองของคนไทยในกลุ่มอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นนิสิต นักศึกษา ข้าราชการ สมาชิกรัฐสภา หรือชาวชนบทไทยนั้นจะมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยอยู่ในระดับปานกลาง ขณะที่กลุ่มทหารมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยค่อนข้างต่ำ จึงเป็นสิ่งที่น่าจะได้การพิจารณาว่า มีปัจจัยอะไรบ้างซึ่งส่งผลต่อการมีวัฒนธรรมทางการเมืองดังกล่าว ซึ่งสิ่งที่น่าจะได้ศึกษาอันดับแรกคือ การได้รับการอบรมสั่งสอนในระหว่างที่เป็นนักเรียนนายร้อยว่า ได้ส่งผลต่อวัฒนธรรมทางการเมืองหรือไม่เพียงไร ในเรื่องนี้ ทรศณีย์ ปัจจุบันนท์³² ได้ศึกษาการเรียนรู้อันรู้ทางการเมืองของนักเรียนนายร้อยทหารบกไทยพบว่า ทศนคติทางการเมืองของนักเรียนนายร้อยทหารบกเป็นแบบเผด็จการมากกว่าแบบประชาธิปไตย เช่น จากการถามว่า “ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยนั้นสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ของสังคมได้ดีกว่าการปกครองแบบอื่น ๆ” ปรากฏว่ามีผู้ตอบว่า เห็นด้วยกับคำกล่าวดังกล่าวเพียงร้อยละ 18.05 ส่วนผู้ตอบที่ไม่เห็นด้วยคิดเป็นร้อยละ 82.22 นั้นแสดงว่า นักเรียนนายร้อยทหารบกส่วนใหญ่เห็นว่า การปกครองในระบอบประชาธิปไตยมิได้ช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้เลย นอกจากนี้จากการถามว่า “ท่านเห็นว่าความอ่อนน้อมยอมจำนนต่อผู้มีอำนาจ เป็นสิ่งที่ดีต้องมีการปฏิบัติ” พบว่า มีผู้ตอบถึงร้อยละ 54.72 ตอบว่า เห็นด้วยกับคำพูดดังกล่าว ส่วนที่ไม่เห็นด้วยมีประมาณร้อยละ 16.06 เท่านั้น นั้นย่อมแสดงว่า ความนิยมในผู้มีอำนาจนั้นเป็นค่านิยมอย่างหนึ่งของนักเรียนนายร้อยทหารบกไทย นอกจากนี้จากการสอบถามถึงทัศนคติเกี่ยวกับผู้ที่เคยดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของไทยมาว่า “ชอบใครมากที่สุด” ผลที่ได้ปรากฏในตารางต่อไปนี้

ตาราง แสดงทัศนคติต่อบุคคลที่เคยดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

ชื่อนายกรัฐมนตรีที่มีผู้นิยม	ร้อยละ	จำนวนคน
พล.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา	2.22	8
จอมพล ป.พิบูลสงคราม	4.17	15
จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์	84.72	305
จอมพล ถนอม กิตติขจร	1.11	4
นายควง อภัยวงศ์	-	-
นายปรีดี พนมยงค์	1.39	5
นายพจน์ สารสิน	-	-
นายทวี บุญยเกตุ	-	-
นายสัญญา ธรรมศักดิ์	0.56	2

ที่มา: ทรรศนีย์ ปัจจุสานนท์, หน้า 209.

จากข้อมูลดังกล่าว แสดงว่า นักเรียนนายร้อยทหารบกไทยนั้นมีความนิยมผู้นำที่มีความเข้มแข็ง เด็ดขาด อย่าง จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งผลดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของ มนูญ ศิริวรรณ ที่พบว่า ประชาชนชาวไทยในเขตกรุงเทพมหานครนั้น จะให้ความนิยมชมชอบผู้นำที่มีความเด็ดขาดเช่น จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เช่นเดียวกัน

กล่าวโดยสรุปแล้ว จะเห็นว่า ทหารจะมีทัศนคติแบบเผด็จการมากกว่าแบบประชาธิปไตยเป็นเพราะการได้รับการอบรมเรียนรู้ในโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้านั่นเอง ทั้งนี้ เพราะทัศนคติของบุคคลย่อมมาจากการเรียนรู้ นั่นคือ ทหารจะได้รับการถ่ายทอดการเรียนรู้และทัศนคติทางการเมืองมาจากทหารผู้ซึ่งเป็นครู ซึ่งครูส่วนใหญ่ก็สำเร็จมาจากโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ฉะนั้น ทัศนคติทางการเมืองจึงได้รับการถ่ายทอดเป็นวัฏจักรไม่มีที่สิ้นสุด นอกจากนั้นทหารยังมีอุดมการณ์ทางการเมืองที่ได้รับการถ่ายทอดสืบทอดกันมาโดยมีอุดมการณ์ดังนี้³³

1. ทหารไทยมีความรู้สึกชาตินิยมและต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างรุนแรง
2. ทหารไทยถือว่าตนเองมีบทบาททางการเมืองเท่ากับพลเรือน
3. ทหารไทยมีอุดมการณ์ว่า การเมืองการปกครองของประเทศจะขาดทหารมิได้

ด้วยอุดมการณ์ดังกล่าว เราจะพบว่า ในการบริหารประเทศนั้นมีเหตุการณ์หลายครั้งที่ คณะทหารได้เข้ามายุ่งเกี่ยวทางการเมือง และเข้ายึดอำนาจจากรัฐบาลพลเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีเหตุการณ์ทางการเมืองที่เลวร้าย ซึ่งคณะทหารมักจะใช้เป็นข้ออ้างเพื่อยึดอำนาจอยู่เสมอ สาเหตุที่ทำให้ทหารเข้ายึดอำนาจทางการเมืองได้อย่างสะดวกนั้นเป็นเพราะว่าลักษณะของการจัดองค์กรของกลุ่มทหารนั้นได้เปรียบกลุ่มอื่น ๆ คือ การมีสายบังคับบัญชาที่แน่นชัด และเชื่อฟังคำสั่งของผู้บังคับบัญชาตามลำดับชั้น โดยไม่มีข้อโต้แย้ง ประกอบกับการยึดถือระเบียบวินัยอย่างเคร่งครัด ทำให้การสั่งการใด ๆ เป็นไปโดยรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ การมีผู้นำของกลุ่มที่เห็นได้ชัดและแน่นอนอนสมาชิกมีผลประโยชน์และอุดมการณ์ร่วมกัน เป็นกลุ่มที่ผูกขาดการใช้อาวุธของประเทศเนื่องจากในระบบการเมืองไทยอาวุธเป็นรากฐานของอำนาจที่สำคัญ และในด้านลักษณะของคนไทยที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองที่ช่วยให้ทหารสามารถเข้ากุมอำนาจได้อย่างราบรื่นนั้น จะเห็นได้ว่า ทหารมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่เคยชินกับระบบอำนาจนิยม และผลของคำสอนทางพุทธศาสนาเป็นปัจจัยที่ทำให้คนไทยไม่เคยมีความรู้สึกเป็นของอำนาจอธิปไตย และไม่เคยต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจอธิปไตยเลย การที่คนไทยมีความรู้สึกเช่นนั้น จึงทำให้ไม่เกิดการต่อต้านเมื่อเวลาเกิดการแย่งชิงอำนาจระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ทำให้วัฒนธรรมทางการเมืองไทยไม่สามารถเป็นฐานรองรับประชาธิปไตยได้ ดังนั้น การจะพัฒนาประเทศไปสู่ระบอบประชาธิปไตยได้สำเร็จนั้นจะต้องส่งเสริมให้คนไทยมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่สอดคล้องกับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ขณะเดียวกันควรให้มีการแก้ไขวิธีการอบรมเรียนรู้ทางสังคมและการเมืองภายในโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าฯ เสียใหม่ ก็จะช่วยในการพัฒนาการเมืองในระบอบประชาธิปไตยได้⁶⁴

เขาว์ ไพโรพิตุณโรจน*

*ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สำนักฝึกอบรม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

เชิงอรรถ

1. อ้างอิงใน James F. Downs, *Cultures in Crisis*. (London: Glencoe Press, 1971) p.34.
2. Don R. Bowen, *Political Behavior of the American Public*. (Ohio: Charles E. Merrill Publishing Company, 1968) p.103.
3. Gabriel A. Almond and Sidney Verba, *The Civic Culture*. (New Jersey: Princeton University Press, 1963) p.13.
4. Lucian W. Pye, "Political Culture" in David L. Sills (ed.) *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Vol.12, (New York: Macmillan & Free Press) p.218.
5. Gabriel A. Almond and G. Bingham Powell, *Comparative Politics: A Development Approach*. (New York: Pfeffer and Simons Inc., 1966) pp.32.
6. Robert A. Dahl, *Political Opposition in Western Democracies*. (New Haven: Yale University Press, 1966) pp.352-355.
7. Milton Yinger, *Religion Society and the Individual*. (New York: The Macmillan Company, 1962) pp.380-381.
8. Jarol B. Manheim, *The Politics Within*. (New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1975) p.30.
9. อнуสรณ์ สีมมณี, *การวิเคราะห์ระบบการเมือง*. (กรุงเทพฯ: คุณพิน อักษรกิจ, 2525) หน้า 50.
10. Pricha Hongskrailers, "Political Culture: Its Nature and Significance" *วารสารสังคมศาสตร์*, ปีที่ 11, 4 ตุลาคม 2517, หน้า 78 - 79.
11. Gordon W. Allport, "Attitudes", in C. Murchison (Ed.) *Handbook of Social Psychology*. (Worcester, Mass: Clark University Press, 1935) p.418.
12. Milton Rokeach, *Belief, Attitudes and Values*. (San Francisco: Jossey-Bass Inc., Publishers 1970) p.112.
13. เฉลียวบุรีภักดิ์, "ทัศนคติกับการพัฒนาสังคม" การศึกษากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม *ศึกษาศัมพันธ์*. 2517, หน้า 15 - 30.

14. H.J. Eysenck, et al. (Eds.), *Encyclopedia of Psychology*. (London: Search Press, 1972) p.95.
15. สุจิต บุญบงการ, “นิสิตนักศึกษากับการพัฒนาทางการเมืองไทย” *วรรณไวทยาการ: รัฐศาสตร์*. (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2514) และ Suchit Boonbongkarn, “Higher Education and Political Development in Thailand”. (Unpublished Ph.D. Thesis, Fletcher School of Law and Diplomacy, 1968).
16. อาน Nakata, *The Problems of Democracy in Thailand: A Study of Political Culture and Socialization of College Students*. Bangkok: Praepittya, 1975.
17. ไกรวุธ จิรนุตร, *ทัศนคติทางการเมืองของนิสิตนักศึกษาไทย*. วิทยานิพนธ์ รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.
18. สมศักดิ์ สงสัมพันธ์, *นิสิตนักศึกษากับวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย*. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.
19. วรภาส รุจิโรจน์, *ทัศนคติทางการเมืองของกรรมกร: ศึกษาเฉพาะกรณีสหภาพแรงงานการรถไฟแห่งประเทศไทยในกรุงเทพมหานคร*. วิทยานิพนธ์ รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.
20. วิภากรณ์ ปราโมช ณ อยุธยา, *การศึกษาเรื่องทัศนคติทางการเมือง ความรู้ความเข้าใจ และความสนใจในการเลือกตั้งของผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในเขตกรุงเทพมหานคร วันที่ 4 เมษายน 2519*. วิทยานิพนธ์ สังคมวิทยามหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
21. มนูญ ศิริวรรณ, *วัฒนธรรมการเมืองไทย: ศึกษาเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับลักษณะอำนาจนิยมของประชากรในเขตกรุงเทพมหานคร*. วิทยานิพนธ์ รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.
22. มธุรส ไทใหญ่ยั่น, *ทัศนคติทางการเมืองของข้าราชการส่วนกลาง กระทรวงมหาดไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีข้าราชการตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายและหัวหน้าแผนก สำนักงานปลัดกระทรวงกรมการปกครองและกรมการพัฒนาชุมชน*. วิทยานิพนธ์ รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
23. สมพร เขียวเม่น, *ความเชื่อทางการเมืองของข้าราชการไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีข้าราชการกรุงเทพมหานคร*. วิทยานิพนธ์ รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
24. พลศักดิ์ จิรโกศิริ, *วัฒนธรรมทางการเมืองของครูในกรุงเทพมหานคร*. วิทยานิพนธ์ รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

25. ปรีชา ตงมณี, *ทัศนคติของครูประถมศึกษาที่มีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย: ศึกษาเฉพาะกรณีครูประถมศึกษาในจังหวัดสมุทรสาคร*. ปรินญาณีพันธ์ รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
26. ปรีชา ขาดิมลากร, *อุดมการณ์ประชาธิปไตย: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างอาจารย์และนักศึกษาในวิทยาลัยครูส่วนกลาง*. ปรินญาณีพันธ์ ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2521.
27. นพพล ส้าภาเงิน, *ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่ออุดมการณ์ประชาธิปไตยของประชาชนชนบทในประเทศไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี*. ปรินญาณีพันธ์ ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2528.
28. ประชิต ณ บางช้าง, *ทัศนคติของชาวเมืองเชียงใหม่ต่อแนวคิดสังคมนิยม*. คณะวิจัย สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2518.
29. อมร ราชณรงค์, *ค่านิยมทางสังคมและทัศนคติทางการเมืองของสมาชิกรัฐสภาไทย*. ปรินญาณีพันธ์ รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.
30. มนูญ รูปขจร, *ลักษณะทางสังคมของสมาชิกรัฐสภากับอุดมการณ์ประชาธิปไตย*. ปรินญาณีพันธ์ ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2526.
31. สุรพาสน์ ทักภมาน, *ทัศนคติทางการเมืองของนายทหารชั้นนายพันของกองทัพบก กองทัพเรือ และกองทัพอากาศ*. ปรินญาณีพันธ์ รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.
32. ทรรศนีย์ ปัจจุสานนท์, *การเรียนรู้ทางการเมืองของนักเรียนนายร้อยทหารบกไทย*. ปรินญาณีพันธ์ รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.
33. ทรรศนีย์ ปัจจุสานนท์, *อ้างมาแล้ว*. หน้า 85.
34. อ่าน ทรรศนีย์ ปัจจุสานนท์, *อ้างมาแล้ว*.